מגדה קצנשטיין

זיכרונות

מלחמת העולם השנייה
1939 - 1945
ומהשחרור עד העליה ארצה 1949

תחקיר וכתיבה - ענת קצנשטיין
הבאה לדפוס - אליעזר קצנשטיין
ת.ד. 3165 ראש העין 48550

מהדורה ראשונה

תוכן העניינים

איורים

צ׳כוסלובקיה

כאשר הצבא הגרמני פלש לצ׳כיה, במרס 1939, הייתי בת 17½. למדתי בכתה י״ב בעיר אוסטרבה כ־ 20 ק״מ ממקום מגורי פרידק־מיסטק (FRIEDEK - MISTEK). בעיר שלנו אשר במורביה היו כ־ 10,000 תושבים, מהם 20% היו גרמנים. הקהילה היהודית מנתה 400 נפש, שרובם דיברו גרמנית.

בערב ה־ 14 למרס 1939, רכבתי על אופניים לחברה שלי לעשות שיעורים. בחזרה ממנה, שמעתי פתאום ירייה בודדת. כשהגעתי הביתה מצאתי את אחותי לורה עם בעלה ובתם אווה שהייתה אז תינוקת בת שנה וחצי. הם גרו בסלובקיה, מקום מוצאו של בעלה וילי קויט. אני לא ידעתי שהם אמורים לבוא אלינו, מסתבר שהם ברחו בעקבות פחד מאנטישמיות בסלובקיה (בסלובקיה שלט יוזף טיסו שהיו לו נטיות אנטישמיות).
באותו ערב בעוד אנחנו מסתכלים מהחלון ופתאום רואים טורים טורים של חיילים, הבנו שזה לא היה הצבא שלנו. מאד התרגשנו.
באותו לילה הציתו את בית־הכנסת, כ־ 200 מטר מביתנו.

מה הייתה היריה הבודדת ?
הממשלה הצ׳כית ידעה שאין לה מה לעשות כנגד הצבא הגרמני, והצבא הצ׳כי לא התנגד כאשר נכנסו הגרמנים. אלא, שהממשלה לא הספיקה לתת הוראות לכל החיילים, וחייל בודד שעמד בשער ירה ירייה בודדת, וזו למעשה היתה היריה הראשונה והאחרונה של הצבא הצ׳כי.

בלילה של אותו ערב רצוף מאורעות זה, הצלחנו ללכת לישון סוף־סוף. אווה הקטנה ישנה ליד המיטה שלי. פתאום התעוררתי מקול מפץ חזק. מיד הבנתי מה קרה, אבנים נזרקו אלינו וכמעט שפגעו באווה הקטנה.
למחרת, לורה ובעלה רצו לחזור, הם לא ידעו כי יבואו רק ללילה אחד, אך עדיפה אנטישמיות על הצבא הגרמני. הם נאלצו לקבל אישור מהמפקדה הגרמנית כדי לחזור לסלובקיה[1]. קיבלו את האישור וחזרו לשם.

ב־ 17 למרס 1939, בא אדם לבית החרושת[2] של אבי והציג ניירות מהגרמנים. הוא קיבל ייפוי כוח לניהול בית החרושת. תפקיד שנקרא ״אריזטור״ (מעביר הרכוש היהודי לידיים אריות).
כעבור כמה ימים, רצינו התלמידות לחזור ללמוד באוסטרבה. בכניסה לגימנסיה הופיע שלט : ״הכניסה ליהודים אסורה״, דבר שמנע ממני לגשת לבחינות הבגרות ביוני 1939. בגימנסיה שפת הלימוד היתה גרמנית ו40% מהתלמידות היו יהודיות.
החודשים הבאים נמשכו על מי מנוחות, מלבד הדבר שהיהודים היו צריכים למסור רכוש יקר : תכשיטים, רדיו, מעילי פרוות וכו׳. אח״כ התחילו לאסור כניסה לבתי קולנוע, בתי קפה ופארקים, מעשים כאלו כדי להצר את תנועת היהודים ולהציק להם.

ב־ 1 לספטמבר 1939, הגרמנים פלשו לפולין והתחילה המלחמה. הבית שלנו עמד במקום מרכזי שכל הצבא עבר לידו, טורים טורים של חיילים, טנקים ומשאיות, של הצבא הגרמני הנכנס לפולין. כך היה עד חודש אוקטובר, כאשר הושלם כיבוש פולין.
באמצע אוקטובר 1939, היו שמועות שעומדים לשלוח לפולין טרנספורט (משלוח) של גברים מהסביבה שלנו.

---

[1] קצת היסטוריה (מתוך האנציקלופדיה של השואה) :
הרפובליקה הצ׳כוסלובקית קמה ב־ 28 לאוקטובר 1918, עם התמוטטותה של ממלכת אוסטריה־הונגריה בתום מלחמת העולם הראשונה. בועידת מינכן ב־ 28 לספטמבר 1938 נקרע מצ׳כוסלובקיה חבל הסודטים ונמסר לגרמניה, ובעקבות זאת סיפחו גם הונגריה ופולין שטחים מצ׳כוסלובקיה. סלובקיה וקרפטו קיבלו אוטונומיה מלאה, והרפובליקה הצ׳כוסלובקית הראשונה באה אל קיצה. הרפובליקה השניה התקיימה חמישה חודשים בלבד. באמצע מרס 1939 פרץ משבר בצ׳כו־סלובקיה ובעידוד הגרמנים הכריז ראש־הממשלה האוטונומית של סלובקיה, יוזף טיסו, על עצמאות ארצו.
למחרת היום, ב־ 15 למרס 1939, השלימו הגרמנים את תפיסת כל שטחה של צ׳כיה, ובכך בא הקץ על הרפובליקה השניה. ב־ 16 למרס הכריז היטלר על ׳פרוטקטורט׳ (מדינת חסות) של גרמניה על צ׳כיה, וניתנו לה שמות חבליה בגרמנית, בוהמיה ומורביה, קרפטו רותניה סופחה להונגריה. למעשה נהיו בוהמיה ומורביה לחלק מהרייך הגרמני.

[2] מפעל לייצור משקאות חריפים, ריבות ושימורי פירות וירקות.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

כשאבא שמע זאת, תיכף לקח את הרכבת הראשונה ונסע לפראג. נודע לו אח"כ שזו הייתה הרכבת האחרונה שלא נבדקה ע"י הגרמנים. אחרי כן כבר התחילו לבדוק את הרכבות והחזירו את הגברים היהודים.
שלחו גברים בגיל 60-15 מאוסטרבה וסביבתה לניסקו שבפולין. נאמר להם לקחת איתם כלי עבודה כדי לבנות שם מחנה עבודה. הם הגיעו למקום ריק לחלוטין. חלקם מתו מקור ורעב, חלקם הצליחו לברוח לרוסיה, וחלקם הצליחו לחזור בחזרה לאוסטרבה.

אחרי מספר ימים אמי ואני סגרנו את הבית ונסענו לפראג. בית החרושת ממילא היה בהנהלת אותו אדם שקיבל ייפוי כוח מהגרמנים. אם אני זוכרת, אז אבא עדיין קיבל משכורת.
(פרק לא כל כך חשוב הוא שאני התחתנתי בניגוד לרצון הורי בפברואר 1939 עם גוי, ואחרי 18 חודשים התגרשתי.) הורי שכרו דירה בפראג, גם אני ובעלי שכרנו חדר.

בפראג למדתי בקורסים של הקהילה היהודית. פתחו הרבה קורסים, כי כולם חשבו להגר וחיפשו מקצועות שיוכלו לעבוד בהם. בזמן הזה כבר לא היו כל כך הרבה אפשרויות הגירה.
אני למדתי בקורס מטפלות לתינוקות שהתקיים במעון לתינוקות, אימי למדה בקורס לתכשיטנות. אח"כ המשכתי בקורס לגננות שאותו לא גמרתי, מפני שהגרמנים סגרו בתחילת 1941 את כל הקורסים של הקהילה היהודית.
עבדתי בפעוטון של הקהילה היהודית עד הגירוש לגטו טרזין. מקום לטייל לא היה מלבד לבית הקברות, ולשם היינו מטיילות עם הילדים הקטנים. אני הייתי לוקחת שניים שלושה ילדים על הידיים, והולכת מרחק של ק"מ כדי שהילדים יראו קצת טבע. בית הקברות היהודי נוסד ב- 1439 והוא העתיק ביותר במרכז אירופה.

הגרמנים בזמן הזה כבשו עוד ועוד ארצות, והיהודים חיו על שמועות.
ב- 1941 התחיל הסיפור עם הטלאי הצהוב. אח"כ היו צריכים להצטמצם בדירות, הורי נאלצו לעזוב את הדירה שלהם ולעבור לגור עם משפחה אחרת. היו אזורים שבהם היה אסור ליהודים לגור. מצב הרוח נעשה יותר ויותר קודר. בתקופה זאת כבר הורגש מחסור במצרכי מזון, פחם לחימום הדירות, ועוד. חולקו תלושי מזון, עם הקצבה מופחתת ליהודים.
בינתיים, שלחה אלינו אחותי לורה אדם שיבריח אותנו לגבול עם סלובקיה. ברגע האחרון אבא שלי פחד וויתר על הרעיון. פעמיים שלחה אלינו לורה אדם להבריח אותנו לסלובקיה, אך תמיד חזר ריקם כי אבא חשש שמא ניתפס.
בפרוץ המלחמה היו:

אחותי קטיה	- באנגליה;
אחי הנס	- היה חייל בצבא הציכי, השתחרר, הצליח להגר לאנגליה לפני פרוץ המלחמה;
אחי הרמן ז"ל	- ברח לאנגליה לילה אחרי ה-14 למרס 1939, או אולי אחרי כמה ימים (לא זוכרת במדויק).

באוקטובר 1941, נשלחו חמשת הטרנספורטים הראשונים מפראג לגטו לודז'. רובם היו יהודים בעלי אזרחות פולנית שחיו בציכיה. תוך כמה שעות עלו האנשים לטרנספורטים ולא ראו אותם יותר.
באותה תקופה התחיל הסיפור של גטו טרזין.
הגרמנים פנו אל ההנהלה היהודית כדי לחפש מקום לריכוז היהודים. (בתקופה זו כבר רוב היהודים בפולין חיו בגטאות והיו שמועות על הוצאות להורג בירייה.)
יעקב אדלשטיין שהיה מן האישים המרכזים בהנהגה הציונית, קפץ על המציאה וחשב שיהיה טוב אם ליהודים בציכיה יהיה מקום ריכוז עד סוף המלחמה, ולא יצטרכו לנסוע בטרנספורטים לפולין במזרח.
הגרמנים בדקו כמה מקומות והחליטו על טרזין. למה בחרו בה? מפני שזו הייתה עיר מבוצרת, סביבה חומות. במאה ה- 18 ביצרו אותה האוסטרים כנגד הפרוסים.
תמיד ישב שם צבא, בתקופה הזאת - הצבא הגרמני. היו שם מבנים ענקיים של קסרקטין (מחנה צבאי) כדי לשכן את הצבא, ומעט אוכלוסייה אזרחית שלמעשה שירתה את הצבא.
בנובמבר 1941, נשלח הטרנספורט הראשון לטרזין. היה זה טרנספורט חלוצי - רק גברים צעירים כדי להכין את המחנה. אוכלוסייה ציכית עדיין הייתה שם ואסור היה ליצור איתם מגע.
את החיילים פינו מהמבנים.
מאותו זמן, נשלחו בכל שבוע טרנספורטים מכל שטח הפרוטקטורט הציכי. מאוחר יותר גם מגרמניה, אוסטריה, הולנד ודנמרק.

מטרזין אסור היה לכתוב מכתבים. אנחנו היינו ניזונים משמועות. אנשים התחילו להתכונן למחנה : הכינו שומן נוקשה, רביכה בצנצנות, תפרו כסף בתוך הבגדים, קנו כל דבר וציוד שאפשר יהיה להשתמש במחנה. אף אחד לא ידע מתי יגיע תורו.
מי שקיבל צו קריאה לטרנספורט (הרשימות היו בקהילה היהודית), היה צריך למסור את תלושי המזון ואת מפתחות הדירה. מותר היה לקחת מטען עד 50 ק״ג בלבד, ואסור היה לקחת כסף. הסדר במקום ההתייצבות וכל הארגון היה בידי הקהילה היהודית.
המגורשים סחבו מִטען של : מזוודות, תרמילי גב, סירים, סירי לילה, גיגיות, שקי שינה, שמיכות, כלי מיטה, ומה לא. גם דברי אוכל כמו : קרמל, רביכה, וכדומה. הסתבר אח״כ שכל הדברים האלה היו מאד שימושיים בטרזין, למרות שחלק מהמטען הוחרם על ידי ה־ס״ס. ונשלח לגרמניה.

בּוֹהֶמְיָה וּמוֹרַבְיָה, סופחו ב־15 במרס, 1939

מפת מדינות העימות

גטו טרזין

הורי קיבלו את צו הקריאה ביולי 1942, אני לא גרתי עם הורי.
למקום ההתייצבות היה צריך ללכת ברגל. אני זוכרת את הצ׳כים שעמדו מהצד, חצי שמחים, והסתכלו על האנשים שהלכו לטרנספורטים. נשארתי חודשיים נוספים בפראג.
יום אחד קיבלתי מכתב בתא הדואר מאימי (היא שיחדה שוטר צ׳כי כדי להעביר את המכתב הזה), ובו היה כתוב שאקח תופרת מסוימת כדי שתעזור לי להתכונן למחנה (התופרת, היתה גויה נשואה ליהודי, עזרה לאימי בהכנות למחנה). בסוף המכתב היה כתוב: ״מפה שולחים טרנספורטים למזרח, לכן אם תבואי לפה, תעשי את כל המאמצים להישאר כאן״.

ב־ 12 לספטמבר 1942, קיבלתי קריאה, תיכף לקחתי את התופרת שאמי המליצה, נתתי לה שטרות כסף כדי שתתפור לי בתוך הבגדים. (מאד התייחסתי לקטע של התופרת במכתב של אמי וכמעט שכחתי מה שהיה כתוב בסוף). התופרת באה אלי הביתה ואני הלכתי לסדורים. ביקשתי גם שתכין לי קרמל ורביכה בצנצנות. כשחזרתי הביתה היא נתנה לי למשש ולהרגיש את שטרות הכסף שתפרה בתוך החזיות והחצאיות שלי. למחרת בערב לפני ההתייצבות לטרנספורט חיפשתי את תלושי המזון שהייתי צריכה למסור, ולא מצאתי. התחלתי לחשוד. חיפשתי בתרמיל ואני רואה שאין רביכה ואין קרמל, המשכתי לחפש עוד, ואז מצאתי במקום כסף בחזייה ובשאר מקומות המסתור ־ נייר עיתון. הייתי בפאניקה, במיוחד בגלל תלושי המזון אותם הייתי צריכה למסור.
פתאום אני שומעת את הקול שלה, היא באה להתנצל שבטעות הכניסה את תלושי המזון לארנק שלה והיא נורא נבהלה ולכן החזירה את התלושים. כנראה המצפון העיק עליה.
התחלתי לצעוק עליה ובכיתי, אך היא איימה עלי שתלך להלשין אצל הגסטאפו, אם אעשה משהו בקשר לכסף ומצרכי המזון שגנבה[3] לי.
העיקר שהיו בידי תלושי המזון.
למחרת התייצבתי במקום ההתייצבות, שם נשארתי שישה שבועות. לא יודעת מה הייתה הסיבה שנשארנו כל כך הרבה זמן. מקום ההתייצבות היה במבנה גדול ששימש בעבר לירידים בין־לאומיים, ובשטח גדול (כמו גני התערוכה בת״א).
שכבנו על הרצפה. היה ספטמבר אוקטובר, עוד לא כל־כך קר. הרבה חבר׳ה צעירים היו, כמה עשרות זקנים וגם בית משוגעים שלם מפראג (יהודים). אני התחלתי לטפל בזקנים ובילדים. אוכל קיבלנו מהקהילה היהודית, עוד לא סבלנו מרעב. אנחנו הצעירים היינו במצב רוח טוב.

28 באוקטובר 1942, הלכנו שוב ברגל לתחנת הרכבת ונסענו לטרזין. אז היו עדיין קרונות נוסעים (לא קרונות של בהמות), צרפו לרכבת גם טרנספורט מוינה וגם משם היה בית משוגעים.

החיים לא היו נורמלים גם בשביל הצ׳כים ־ הייתה מלחמה, האפלה בלילות, אוכל בקמצוץ, שמועות מפחידות. ידעו שהגרמנים מתקדמים יפה במלחמה שלהם.

בשעות הערב הגענו לתחנת הרכבת BOHUŠOVICE, הכי קרובה לטרזין (בטרזין עדיין לא הייתה תחנת רכבת). משם הלכנו למחנה 3 ק״מ ברגל, עם כל החבילות שהיו לנו.
כשהגענו כבר היה חושך. הכניסו אותנו למרתף גדול מאד של קסרקטין. למרתף היו כמה יציאות וכניסות, ישבו שם פקידים של הגטו וגם שוטרים צ׳כים. הארגון בתוך המחנה היה בידי היודנרט. המרתף היה חשוך ושררה בו אנדרלמוסיה מוחלטת, אנשים נכנסו ויצאו בריצה, אווירת היסטריה שררה במקום.
אמרו לנו לשבת ליד החפצים שלנו ולחכות.
פתאום נכנס פקיד יהודי והתחיל להקריא שמות. מי ששמו הוקרא היה צריך לקחת את החפצים ולצאת. רובם היו שמות של צעירים. פתאום נזכרתי במה שאימי כתבה לי בסוף המכתב ששלחה אלי, וחשבתי בלבי: ״אולי קוראים לאנשים האלה כדי לשלוח אותם למזרח?״ ברגע זה קראו את השם שלי. לא עניתי, חברות לידי אמרו לי: ״קוראים את השם שלך!״ נשארתי לשבת. היה שם בלגאן. פתאום ראיתי שמהטרנספורט שלנו מתארגנת קבוצה של אימהות עם תינוקות, והם יוצאים מדלת אחרת. באותו רגע לקחתי את החפצים שלי והצטרפתי לאימהות האלה.
מצאתי את עצמי בגטו מחוץ למרתף. הובילו אותנו לאיזה מבנה, שם נתנו לנו לשכב על רצפה עם קש.

---

[3] אחרי המלחמה הלך אחי הנס לתופרת הזאת במדי הקצונה שלו. כל גופה רעד מפחד. היא ביקשה רחמים, והחזירה לאחי את כל הכסף שגנבה לי.

למחרת הלכתי לחפש את אמי שהיתה בקסרקטין בשם המבורג.
מאוחר יותר נודע שבאותו לילה, באמת, נשלח הטרנספורט הזה מזרחה, ומזלי שלא הצטרפתי אליו. מאותו טרנספורט של 2,000 איש נשארו 20 בחיים. למעשה היה זה הטרנספורט הראשון שיצא מתוך גטו טרזין למחנה ההשמדה אושוויץ. צירפו אליו עוד כמה עשרות צעירים מהטרנספורט שלנו כדי שיהיו 2,000 איש.

מצאתי את אימי, והיא לקחה אותי לאדלשטיין - ראש היודנרט. אמי היתה יושבת-ראש ויצ"ו בעיר שלנו והיו לה יחסים טובים עם אדלשטיין. הוא שלח אותי לעבוד בבית הילדים. זה היה בית ילדים לגיל 10-6 שנקרא L-318 [4].
בית הילדים שכן בבניין שהיה קודם בי"ס לילדים צ'יכים. (האוכלוסייה הצ'יכית פונתה מהמקום עוד ביולי 1942.) בכל כתה היתה קבוצת ילדים. אני הייתי מטפלת של קבוצת עשרים ושלושה בנים בגיל 7-6.
יחד איתי עבדה מורה בשם חנה. הכתה היתה מסודרת עם דרגשי עץ ומזרני קש בשתי קומות. באמצע ניצב שולחן ארוך וספסלים.
חנה ואני ישנו עם הילדים בתורנות, שבוע אני שבוע היא. בשבוע שלא ישנו עם הילדים ישנו בחדר המטפלות, שם היתה לנו מיטה משותפת.
העבודה שלי היתה כמו אם לילדים, ובמיוחד לדאוג הרבה מְאד לנקיון. היו פרעושים שהיה צריך להוציא. הילדים היו צועקים בלילה מפחד הפרעושים.
פשפשים היו בתוך הדרגשים, והיה צורך כל יום להוציא את המזרנים לאוורור ולדפוק אותם כדי שהפשפשים יצאו, זאת אני הייתי עושה.
הייתי רוחצת את הילדים במים קרים תחת ברז.
אח"כ היו כינים, ותפקידי היה לפלות כינים יום יום.
כמובן, לחלק אוכל לילדים. ההנהגה היהודית דאגה לאוכל קצת יותר טוב לילדים.
ובעיקר, לתת להם הרבה אהבה ותשומת לב.
היה ילד אחד שהכי אהבתי מכולם, ארנסטו חיימוביץ, אותו לא אשכח לעולם. אחותו בת השמונה היתה בין הקורבנות הראשונים של מגפת טיפוס הבטן שהתפשטה בין הילדים.

לפני הצהרים, חנה המורה היתה מלמדת את הילדים (בצ'יכית). היה איסור מוחלט ללמד, ולכן היתה שמירה. בכל פעם שהתקרב שוטר גרמני או צ'יכי היו מודיעים לילדים והם היו מתחילים לשיר.
הילדים הביאו איתם צעצועים והיו משחקים. היינו מטיילים בגטו, ולעתים נדירות כשהמפקדה הגרמנית נתנה אישור, היינו מטיילים על החומות שהיו רחבות מספיק לטייל עליהם.
הילדים היו כמו משפחה, ונוצרה אהבה בינם.
כל הילדים היו יתומים מלבד אחד שהוריו היו בגטו. חלק הגיעו מבית היתומים בפראג.
חלק מהיתומים - הוריהם נשלחו באוקטובר 1941 בטרנספורטים מפרג למזרח לגטו לודז', והעדיפו להשאיר את ילדיהם אצל קרובי משפחה או בבית היתומים בפרג.

היה לנו מדריך ספורט נהדר, פרדי הירש שמו, הוא היה יהודי יוצא גרמניה שברח לצ'יכיה כשהיטלר תפס את השלטון בגרמניה. פרדי ידע להוציא הרבה טובות מהגרמנים.
הגרמנים אישרו לנו לעשות חג אביב על המשטחים של החומות. שם גדלו עשבי פרא ופרחים (לראות קצת ירוק בעיניים). לימדנו את הקבוצה שלנו שיר:

אנחנו פרחים קטנים
נותנים הרבה רית,
יש לנו ראשים קטנטנים
ילדים עוברים לידנו
ונהנים מהריח הטוב
מודים אנו לשמש החביבה
שאת ראשינו הקטנים כה חיממה.

הקטע הזה היה מאד מרגש, כל ילדי הגטו היו שם והחגיגה היתה גדולה ומרגשת. כל קבוצת ילדים הופיעה בקטע אחר. השמש זרחה ורוח נעימה נשבה. היינו מאושרים. היה זה אביב 1943.

חודשיים וחצי לאחר שהגעתי לטרזין הגיע אלי צו קריאה לטרנספורט, כלומר הודעה שאני נכללת בטרנספורט.

---

[4] L-318 פירושו: L = רחוב לאורך, 3 = הרחוב השלישי, 18 = מספר הבית.

(המטפלות כל הזמן התחלפו עקב הטרנספורטים). לאימי היתה חברה מהעיר שלנו שעבדה כאחות היא אמרה לאימי שתעזור לי. הזריקה לי חלב כדי שיעלה את חום גופי.
ובאמת הטמפרטורה הגיעה ל־ 41c מעלות. עם החום הזה הגעתי למרתף האיסוף לטרנספורט. (זה היה הטרנספורט הראשון מתוך חמישה שצריך היה לצאת). שם, במקום האיסוף, היה רופא מהגטו. חולים היו צריכים לפנות אליו, והוא הוסמך להשאיר אנשים חולים מאד, ולשחררם מהטרנספורט.
האחות שהזריקה לי, ידעה את כל הסידורים האלה והדריכה אותי. (לטרנספורט הוזמנו תמיד 50 איש יותר מהדרוש).
הייתי אז בת 21, הלכתי לרופא ואמרתי לו שיש לי חום, הוא בדק אותי וכנראה הבין מה עשיתי.
הוא הביט בי כמה שניות ואמר: ״את נראית כמו מהפרסומות של צ׳ייס איקון״ (ביח״ר לייצור משקפיים). הרכבתי משקפיים מגיל 12. הרופא שלח אותי לחדר חולים, שכבו שם כ־ 20 אנשים.
כל יומיים יצא טרנספורט. הרופא השאיר אותי עשרה ימים, וכך הציל אותי. (הוא לא נשאר בחיים.)
אחרי עשרת הימים הרופא הנחמד הזה שחרר אותי, וחזרתי למעון הילדים.

תקופה מאוחרת יותר חליתי בצהבת זיהומית, נשלחתי לבית חולים ־ קסרקטין שהפכו אותו לבית חולים. היו שם רופאים טובים מאד (מצ׳יכיה), אחד מהם היה חבר שלי שבא לבקר אותי. גם חברה מאד טובה שלי עבדה שם כאחות. שכבתי חולה הרבה זמן, הגוף מאד נחלש מהמחלה, והחברה שלי התאהבה בחברי הרופא (הרומן שלנו נגמר). כשהחלמתי חזרתי לעבוד במעון, ושוב חזרה לי הצהבת. אינני זוכרת אם פעם שניה שוב שכבתי בבית חולים. בפעם הראשונה צבע עורי היה כלימון, ובשניה כתפוח זהב.

החיים בגטו טרזין

אח״כ היתה תקופה של רגיעה מהטרנספורטים ופיעמה בנו תקוה, היינו ניזונים משמועות על המלחמה, מהאנשים שהגיעו בטרנספורטים חדשים.
ביוני 1943 הגיע בן־דודי קורט[5] שהיה בגיל 15, אביו פאול נשלח מטרזין לטרבלינקה וכבר לא היה בחיים.

בתקופה הראשונה קברו את המתים. כאשר התחילו למות יום יום עשרות ואח״כ מאות, כבר לא יכלו לקבור ונאלצו לשרוף. בנו קרמטוריום (תנור גדול) לשריפת הגופות.
מקהילות יהודיות שלחו לטרזין את עגלות המתים שלהם. כל מה שהיה צריך להוביל, היו מובילים בעגלות מתים, בעיקר מוצרי מזון : לחם, שקי קמח, ועוד. רק לא את המתים. במקום סוסים היו בני אדם.
אימי בגיל 53 עבדה במטבח לחולים, וגרה בקסרקטין של נשים באולם גדול. אבי היה בגיל 70 כשהגיע לגטו. הוא גר בקסרקטין של זקנים. מלבד אבי, היו בגטו גם שני אחיו מוינה.
תנאי ההיגיינה היו מחפירים. אנשים בגיל כזה פחדו להתרחץ במים קרים. בתי שימוש היו מעטים, והאנשים כבר לא שמרו כל כך על הנקיון. היה מעט אוכל, שכדי לקבלו היו עומדים שעות בתור.
האנשים במגורי הזקנים סבלו משלשולים תכופים, הגוף נחלש מאד ונעשה פגיע למחלות חיידקים. רוב האנשים מתו מדלקת ריאות כתוצאה מחולשה.
כך נפטר דודי הראשון Dr. RUDOLF LÖW, אח של אבי, רודולף בן 68 במותו. היה איש חשוב ובכיר - מנכ״ל משרד האוצר של אוסטריה.
לטרזין הביאו אנשים יותר מיוחסים (מגרמניה ואוסטריה) כי המקום נחשב לגטו יותר טוב.
במאי 1943 בגיל 71 נפטר אבי HEINRICH LÖW אחרי דלקת ריאות. הוא גסס 4־3 ימים והכרתו לא חזרה אליו יותר.
הדוד השני אלפרד Dr. ALFRED LÖW, היה שופט ונשיא בית המשפט העליון של אוסטריה, נפטר אחריו בדצמבר 1943 בגיל 73.
כולם נפטרו מאותה סיבה : שלשולים חריפים ודלקת ריאות. (לא היתה התחשבות בתפקיד ״הבכירי״ - העיקר שהיו יהודים. תזכורת לנו הצברים והרצים לצמרת. א.ק.)

היה צריך לעמוד בתור הרבה זמן כדי לקבל מנת אוכל. עמדו בקור, בגשם, בשלג, וגם בשמש הלוהטת בקיץ. הרבה זקנים התמוטטו תוך כדי עמידה.
כשהייתי חופשית יכולתי לבקר את אמא ואבא, ולעזור להם. בעיקר לאבא, אמא החזיקה את עצמה לא רע.
כל הזמן היה פחד מטרנספורטים למזרח. אדלשטיין היה בדעה שצריך לעבוד בטרזין למען המאמץ המלחמתי של הגרמנים, כדי לסיים את המלחמה בגטו. למעשה היתה זו אחיזת עיניים כי אח״כ רוב יהודי הפרוטקטורט נשלחו מזרחה להשמדה במחנות, ורק מעטים שרדו עד הסוף בגטו.
על היודנרט הוטל להכין את הרשימות לטרנספורטים. לפעמים קיבלו הוראה לשלוח צעירים ולפעמים זקנים. כולם היו בני אדם וכמובן ליודנרט היתה דילמה , מי ילך ומי יישאר. כמובן שהיו פרוטקציות.
כל זמן שאדלשטיין היה היושב־ראש, הורי נשארו בגטו, עד שאדלשטיין נשלח למעצר בבונקר בנובמבר 1943 (ראה בהמשך).

בטרזין כולם עבדו, מי בשביל לקיים את הגטו ומי עבור הגרמנים - למאמץ המלחמתי. עבדו מגיל 16. מי שעבד קיבל תוספת אוכל.
השמירה בתוך הגטו ניתנה לשוטרים היהודים, כשמעליהם היו שוטרים צ׳כים, ומסביב בחוץ אנשי ס״ס.

---

5 הרמינה (אחותו של אבי) נישאה לאדולף (אחיו החורג של סבי). בנם פאול נישא לנוצריה שהיתה פקידה בבית החרושת שלנו. להם נולדו בת בשם לוטה ובן בשם קורט. פאבל בנו של קורט חי היום ב־ OSTRAVA, גילה אותנו רק לאחרונה וביקר עם אשתו בארץ ב־ 1993. קורט (1991 - 1928) כתב זיכרונות, שתורגמו על ידי מצ׳כית לעברית. פאול התגרש מאשתו הנוצריה, במטרה להגן על ילדיו, אך הנאצים שלחו את בנו קורט לטרזין אושוויץ ודכאו. קורט ניצל, חזר מהמלחמה חולה בשחפת, אך הבריא וחי ב־ FRIEDEK עד יום מותו בדצמבר 1991. לוטה הסתתרה עם אימה הנוצריה, ניצלה וחיה היום ב־ FRIEDEK.

מאנשים שיצאו למזרח לא שמעו כלום, כאילו בלעה אותם האדמה. לא ידענו על משרפות והשמדה.

בחודשי הקיץ היתה מכת פשפשים. הם הסתתרו בדרגשי העץ ובלילות יצאו באלפים והתנפלו על גופנו ומצצו דם. רוב האנשים העדיפו לישון בחצרות תחת כיפת השמיים. חשבנו שמכה גדולה מזאת לא יכולה להיות.

רחוב בגיטו הצפוף: חנויות לאחיזת עיניים
(ציור מאת פליקס בלוך)

הילדים שמחוץ לגטו

באוגוסט 1943 שמנו לב שהתחילו בבניית צריפים בשטח קטן שליד הגטו. לא ידענו לשם מה בונים.
וכך ביום אחד כ־ 50 איש ביניהם שני רופאים, מדריכים, אחיות ומטפלות קיבלו הודעה שהם צריכים ללכת לתחנת הרכבת (שכבר נבנתה בטרזין) ולחכות שם. טבחים היו צריכים להביא לשם אוכל עבור 1,000 איש.
בערב הגיעה רכבת עם ילדים עד גיל 15. הם נראו עור ועצמות, כולם לבשו בגדים קרועים, ללא נעלים, מגולחי ראש. דיברו פולנית ויידיש. הילדים התנפלו על האוכל. הם שרצו כינים, ולצוות נאמר לטפל בילדים.
אמרו לילדים ללכת להתרחץ כי יש להם כינים, ואז הילדים הגדולים התחילו לצעוק:
"לא למקלחות, זה גז, זה גז, לא מקלחות!"
היה מדובר בילדי גטו ביאליסטוק שהגרמנים רצו להחליפם עם שבויי מלחמה או אזרחים גרמנים, שהיו עצורים בידי מדינות בנות הברית שנלחמו בגרמנים.
המדריכים הצליחו לדובב כמה מהילדים ששיפרו על כך שהוריהם הלכו לגז ומתו.
אסור היה לצוות שטיפל בילדים ללכת לגטו, ומהגטו אסור היה להגיע לצריפים האלה. אך המדריכים הצליחו להעביר ידיעות על מה שהילדים סיפרו להם.
רק אז נודע לאנשים בגטו שיש דבר כזה כמו מקלחות גז ומשרפות. כמובן ששאלו המון שאלות, היו שמועות וגם לא האמינו. מי יכול להאמין לסיפורים כאלה? פרדי הירש רצה מאד לדעת מה קורה עם הילדים ה"מוזרים" שהגיעו. באחת הפעמים שהתגנב, הוא נתפס ע"י אנשי הס"ס ונשלח עם הטרנספורט הבא בספטמבר 1943 למזרח. לילדים ולצוות סיפרו הגרמנים, ששולחים אותם לשוויץ או לפלסטינה.
בסופו של דבר משהו השתבש במשא ומתן של הגרמנים עם מדינות בנות הברית, והילדים האלה אחרי שכבר צמח שער ראשם ונראו יותר טוב - נשלחו לאושוויץ יחד עם הצוות הרפואי והחינוכי.
לא לפני שחילקו להם בגדים נקיים וכולם האמינו שנוסעים לשוויץ או פלסטינה.
אף אחד מהם לא נשאר בחיים. דבר השמדתם נודע לנו כשהגענו בעצמנו לאושוויץ.

בחודשי הקיץ היתה תקופה די שקטה, כי לא היו טרנספורטים. בחודשים אלה התחילו הגרמנים לעשות הכנות ל"הצגה הגדולה" בפני הצלב האדום. למשל:
בנק - החזירו את הבנק לפעולה, הוציאו "כסף גטו". הכל היה עבודה בעיניים, אי אפשר היה לקנות דבר בכסף הזה.
חנות - פתחו חנות ומכרו את הדברים שגנבו ממזוודות האסירים. את הדברים הטובים מהמזוודות היו שולחים לגרמניה. את ה"זבל" מכרו בחנות הזו.
בית קפה - שם ניתן היה לקנות קפה עם סוכרזית (כך סיפרו, אני כבר לא הייתי בגטו בתקופה זו.)

ב־ 4 לספטמבר 1943, קיבלתי צו קריאה לטרנספורט, ואמא שלי היתה מאד עצובה. התחלתי לעשות הכנות. חבר שלי היה ברשימה ולכן לא הייתי כל כך עצובה, אפילו קצת שמחתי. תמיד הזמינו יותר אנשים ממה שהיה צריך. למחרת קיבלתי ביטול לטרנספורט, לא שמחתי בגלל החבר שלי, אבל אמי מאד שמחה.

ב־ 6 לספטמבר 1943 יצא הטרנספורט, אח"כ התחילו להגיע גלויות ובכולם היה כתוב:
בירקנאו, שם הרחוב ומספר הבית. הנוסח היה דומה: "אני מרגיש טוב ....." היו אנשים שניסו לשרבב כמה מילים בעברית כמו "מוות" או שכתבו על דוד מסוים שנפטר:
"עוד מעט נפגש עם אותו דוד."
בגרמנית השם בירקנאו נשמע מאד נחמד וסימפטי, זהו יער של עצי שדר (SHADAR). למעשה היה זה מחנה אושוויץ II, מחובר לאושוויץ I.

האירוע התרחש בנובמבר 1943.
הגרמנים ערכו מדי פעם בדיקה של הרישומים במועצת הזקנים. בבדיקה בתאריך הנ"ל הם מצאו מספר אי התאמות ברישומים, כלומר חסרים אנשים. הם האשימו את אדלשטיין והכריזו על מיפקד כללי של כל הגטו.
כולם מלבד החולים והאחיות, היו צריכים להתייצב בשעה מסוימת בבוקר מחוץ לחומות, בשטח רחב ידיים. טורים טורים של אנשים יצאו (כ־ 40 אלף איש). אף אחד לא ידע לשם מה. חשבנו שאולי זה עוד גירוש המוני. לכן הלבשנו את הילדים בשכבות רבות של בגדים, היה כבר חורף. גם לקחנו אוכל מארוחת הבוקר. למזלנו היה יום יפה. ראינו משהו שלא ראינו הרבה זמן ־ פרחים ודשא טבעי ירוק.
אמרו לנו לעמוד בשורות של חמש. בתחילה הילדים שמחו, נתנו להם לזוז קצת וגם ללכת להשתין. מסביב היו הרבה שוטרים יהודים ואנשי ס"ס.
בשעות הצהרים, הכריזו שצריך לעמוד דום בשורות של חמש ולא לזוז. לא נתנו גם לעשות פיפי. למזלנו היתה לנו קבוצה של בנים שיכלו להשתין בעמידה. התחיל להיות קר וגשום, ילדים התחילו להיות חסרי סבלנות. אנשי הס"ס היו הולכים משורה לשורה וכל הזמן סופרים וסופרים, כנראה שהספירה לא הצליחה להם כל כך. על אוכל ושתייה לא היה בכלל מה לדבר. כך עמדנו, כל אנשי הגטו, עד השעה 10 בלילה !
בשעה 10 בלילה הכריזו שתוך חצי שעה כל האנשים צריכים להיות בין החומות, ומי שלא יהיה בפנים ־ יירו בו.
היה שער כניסה אחד ויחיד. התחילה פאניקה, מספר רב כל כך של אנשים לעבור בזמן כל כך קצר, היה בלתי אפשרי.
אני וחנה ראינו שהולך לקרות משהו נורא. חנה תפסה פיקוד : תפסה ילד אחד ואמרה לו לתפוס ילד אחר, בקיצור, אמרה לכל הילדים לעשות שרשרת ולהחזיק חזק אחד את השני. היא פילסה דרך בין ההמונים, אני הייתי המאסף וכך הצלחנו להגיע לשער של הגטו. היינו הראשונים להגיע לגטו. הילדים לא עזבו את הידיים עד שהגענו לבית הילדים. כשהגענו אמרנו לילדים : "הגענו הביתה, אתם יכולים לעזוב את הידיים", והילדים לאט לאט עזבו את הידיים. בידיים הקטנות נראו סימנים של ציפורניים ודם.
ככה נצלנו. באותו לילה נדרסו אנשים רבים.
מכל הילדים רק טומי[6] נשאר בחיים. הוריו של טומי היו בגטו והצליחו לשרוד בו עד השחרור. כל היתר כולל חנה, נשלחו בסוף ספטמבר 1944 לבירקנאו והושמדו בו ביום בתאי הגז. כל זה נודע לי אחרי המלחמה.

אדלשטיין היה עצור במרתף, ובמקומו מינו ראש יודנרט אחר ־ ד"ר אפשטיין, יהודי מגרמניה.
בתחילת דצמבר 1943 שוב היו שמועות על טרנספורטים.
ב־ 13 לדצמבר אימי קיבלה צו קריאה לטרנספורט (כבר לא היתה מוגנת ע"י אדלשטיין). הודעתי שאני מתנדבת להצטרף אליה. ביודנרט רשמו את שמי, אבל אמרו לי שיש הרבה מתנדבים ולא בטוח שאוכל להצטרף לטרנספורט הזה.
(תמיד היו מתנדבים בגלל שהפרידו משפחות. למשל הלכה האשה אז הבעל התנדב.)
בימים אלה נפטר דודי האחרון אלפרד. לדודים שלי תמיד היו שולחים חבילות מוינה שבאוסטריה. אימי לקחה את החבילה שהדוד קיבל, ואמרה שנאכל את הדברים הטובים מהחבילה בדרך מזרחה. ב־ 15 לדצמבר היינו אמורים לצאת.
לאבא שלי היתה בת דודה שבעלה ממשפחת רייס, היה במועצת הזקנים. כשהוא שמע שאני התנדבתי לצאת לטרנספורט, בא אלי והתחנן שלא אלך. שאלתי אותו : "למה?" אבל הוא סירב לספר לי.
(הדוד לא נשאר בחיים, כך שלא יכולתי לשאול אותו אחרי המלחמה למה לא סיפר לי ? יתכן שבמועצת הזקנים כבר ידעו משהו על ההשמדה ההמונית.)

---

[6] טומי צריך להיות היום 1994 בגיל 58. לצערי אינני זוכרת את שם משפחתו.

המסע לאושוויץ - בירקנאו

אימי חילקה את החבילה לשניים. חצי עוף צלוי, עוגה, לחם, ריבה, ועוד הרבה דברים טובים.
בתחנת הרכבת כבר עמדה רכבת של קרונות בהמה. בדקו אצל כל אחד את ההזמנות שקיבל.
הבודקים היו כמובן יהודים. למתנדבים אמרו לחכות. אימי כבר נכנסה לקרון. כל אחד יכל לקחת תיק, ואת המזוודות אמרו לאנשים להשאיר בחוץ. את המזוודות הכניסו לשני הקרונות האחרונים.
הטרנספורט היה של 2,500 נפשות.
לנו המתנדבים (50 איש) אמרו להיכנס לקרון הציוד, שהיה חציו מלא במזוודות. נאלצנו לשבת על המזוודות כשהראש נוגע בתקרת הקרון. באותו רגע כבר לא ראיתי את התיק שלי, אותו תיק עם החבילה שאימי חילקה לשניים. כנראה ישבתי עליו או מישהו אחר ישב עליו. נכנסנו בדוחק.
חודשים רבים באושוויץ עוד חלמתי על אותה חבילה.
אח"כ סגרו את דלת הקרון. ישבנו בשורה ואם מישהו היה צריך לעשות את צרכיו, היה דלי לשם כך. בקרון היה אשנב קטן בערך בגודל 60 x 60 ס"מ. את הדלי עם תוכנו היינו מעבירים מיד ליד מעל כולם עד לאשנב, שם ישב ידיד שלי שהיה אחראי על הורקת הדלי דרך האשנב. נוסף לזאת הוא הצליח להציץ החוצה ולהודיע לנו מה קורה בחוץ ואת שמות התחנות, כך ידענו בשלב מסוים שאנחנו בפולין.
נסענו בערך יומיים וחצי.
לפעמים הידיד שלי היה מנסה לדבר עם פועלי רכבת, ואז הם היו מקללים אותנו בפולנית "יהודים מלוכלכים" והיו אומרים לנו: "אתם תמותו", או "יתן לי את השעון שלך בין כה וכה תמותי".
לפעמים עמדנו במקום הרבה זמן, נוסעים אחורה ואח"כ קצת קדימה. (היו אלה ימים של מלחמה, וגם הצבא נסע ברכבות.)
בערב או לילה אחד עמדנו הרבה הרבה שעות. אח"כ הרכבת זזה חמש דקות ועצרה.

אושוויץ - בירקנאו

כל הדרך הארוכה הזו מטרזין היינו בקרון החשוך.
פתאום נפתחה דלת הקרון ומצאנו את עצמנו שטופים ומסונוורים באורות של רפלקטורים. היו צעקות: "הראוס" (בגרמנית - החוצה)!
אנשים היו בהלם. הכל קרה בפתאומיות. ראינו מחוץ לרכבת אנשים לבושים בפיג'מות (בגדי האסירים), ראשיהם מגולחים ומקלות בידיהם. הם התקרבו לקרונות והתחילו להרביץ לאנשים שיצאו החוצה. הקרונות היו גבוהים והיה קשה לרדת, הצעירים הצליחו לקפוץ מהקרונות אבל המבוגרים והילדים פשוט נפלו אחד על השני. אנשים רצו לקחת את התיק שלהם, ואז צעקו להם: "להשאיר הכל, להשאיר הכל"!
באותו רגע חשבתי לעצמי: מה זה פה בית משוגעים? אנשים בפיג'מות, וכל הצעקות האלה.
לאיזה מקום מטורף הגעתי? היינו מסונוורים.
הפרידו בין גברים לנשים. צעקו לנו לעמוד בשורות של חמישה אנשים ולצעוד! ואנחנו אפילו לא ידענו עד כמה ברי-מזל היינו, כי בדרך-כלל מיד לאחר הירידה מהקרונות היו עושים סלקציה, ואת הבלתי כשירים לעבודה היו משמידים עוד באותו היום בתאי הגז.

כעבור יומיים הגיע עוד טרנספורט של 2,500 אנשים.

התחלנו לצעוד ואנחנו רואים שער שעליו כתוב: "העבודה משחררת". זו הכניסה למחנה אושוויץ.
הלכנו בדרך צרה כשמשני הצדדים גדר תיל וצריפים. האנשים במקום היו לבושים בבגדי פסים.
לא הבנו בכלל מה קורה. הנשים הותיקות הסתכלו במיוחד על הילדים (לא היה דבר כזה לראות ילדים, הילדים תמיד הושמדו מיד עם הגיעם לאושוויץ.)
במחנה היו מספר מבנים שנקראו בלוקים. הובילו אותנו לבלוק בו היו דרגשים ב- 3 קומות.
באמצע ליד שולחן ישבו נשים אסירות, פולניות וסלובקיות, ותיקות במחנה, הן שצרבו את מספר הקעקע המפורסם, על זרועות האסירים החדשים. פתאום גיליתי את אמא שלי על דרגש בקומה השלישית. לנשים האלה היתה רשימה של הטרנספורט, וכל אחת מאתנו קיבלה מספר על הזרוע.
שאלתי את הבחורה שצרבה לי את המספר: "מה זה פה?" והיא רק עשתה לי תנועה עם היד, כאילו הולכים לשמיים ולא הוסיפה דבר. לא הבנתי למה היא מתכוונת בשלב זה.
מספרי היה ***71396***.

אחרי כן שוב היינו צריכים להסתדר בשורות של חמש. אז יכולתי לעמוד ליד אימי. שוב צעדנו, ועכשיו לעבר בניין שעליו כתוב "סאונה", נכנסנו לחדר המתנה. כאן קיבלתי את "טבילת האש" הראשונה של אושוויץ (ע"י יהודיה דווקא). הגענו עם הבגדים שלנו, אימי לבשה מעיל עור עם בטנת פרווה, מעיל מאד יפה.
בסאונה עבדו אסירות. פתאום באה אלי בחורה צעירה, שדיברה סלובקית (מסלובקיה באו כבר בסוף 1942 מספר טרנספורטים של צעירים), ואמרה לנו בקול נעים: "עכשיו אתם תתפשטו, תתקלחו, ותשאירו את הבגדים כאן. אח"כ תקבלו בגדים אחרים". אח"כ פנתה לאימי: "תני לי את המעיל שלך, אני אשמור לך אותו וכאשר תקבלי את הבגדים האחרים, אחזיר לך את המעיל". אני כל־כך הודיתי לה על היחס שנתנה לאימי, וכשראיתי שאין לה שעון נתתי לה את השעון שלי. אח"כ נכנסנו למקלחות אמיתיות עם מים קרים (דצמבר, בחוץ שלג!). לא היו מגבות ואחרי המקלחת הקרה נאלצנו לשבת ערומות באולם גדול. כך ישבנו כל הלילה קפואות מקור. מסביב עמדו אנשי ס"ס וכלבים. כנראה מאד נהנו לראות אותנו ככה. גם הבחורות שעבדו שם צחקו יחד עם אנשי הס"ס.
בבוקר באו הבחורות, שעבדו שם, עם סלים גדולים, ובתוכם בגדים (לא בגדי פסים). והתחילו לזרוק לכל אחת בגדים: זוג תחתונים, שמלה (לא משנה אם היתה זו שמלה קיצית או בעלת שרוולים ארוכים), מעיל ונעלים, גרביים אני לא זוכרת שקיבלנו. היו שקיבלו שתי נעלים שמאליות או שתיים ימניות. ברור שלא דאגו לזרוק לפי המידה של הנשים. היו נשים קטנות שזרקו להם שמלה ענקית או להפך. אח"כ התחלפנו בינינו.

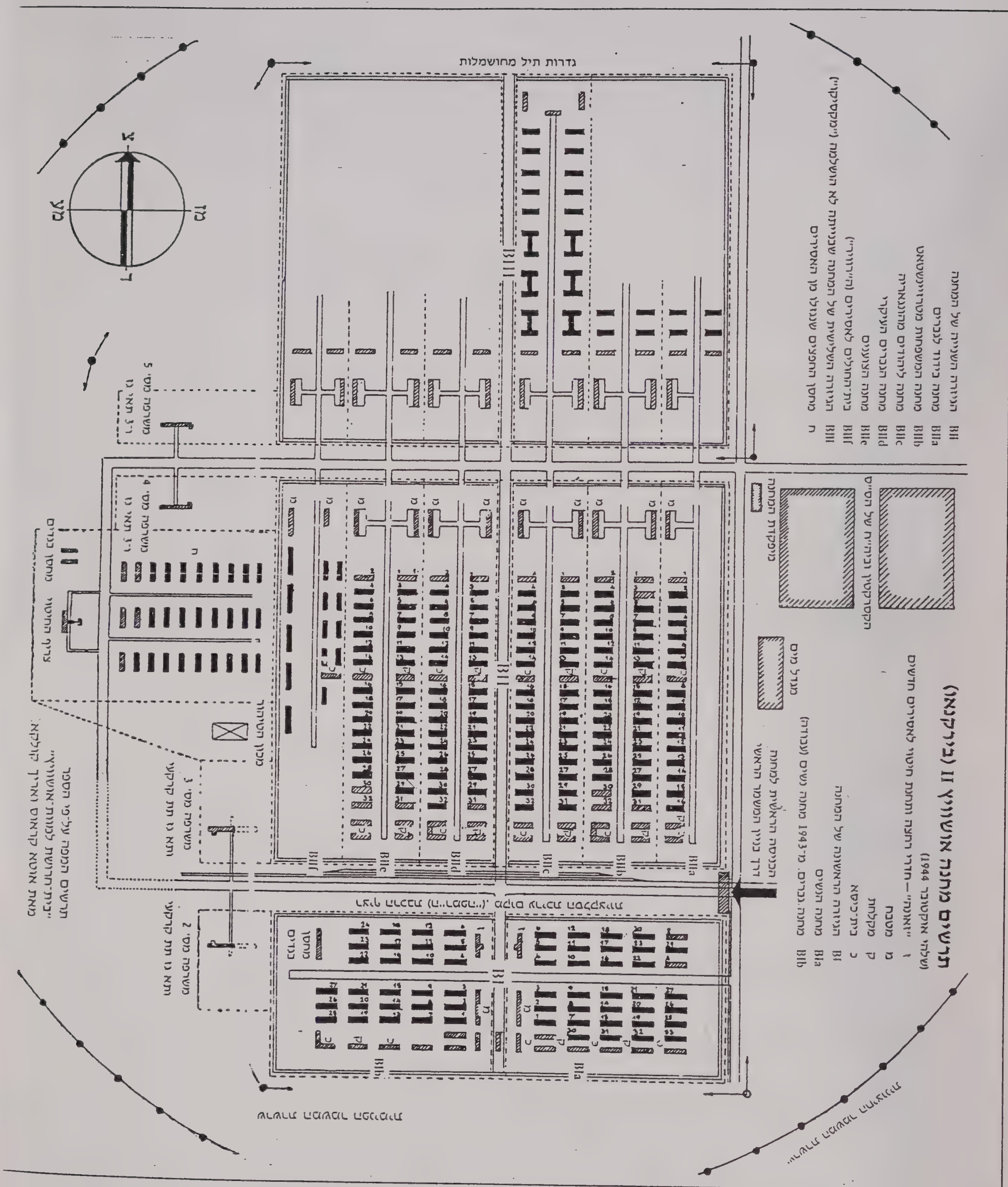
כל הזמן חיפשתי את הבחורה שלקחה לאימי את המעיל. פתאום ראיתי אותה נכנסת לאולם. ניגשתי אליה ואמרתי: "אולי את מוכנה להחזיר לאימי את המעיל?" והיא ענתה לי: "מה?!" ואז שוב אמרתי: "כן, לפני כמה שעות את אמרת שתחזירי את המעיל, וגם נתתי לך שעון!" היא: "מה, על מה את מדברת, שקרנית." ונתנה לי שתי סטירות. "אם לא תשתקי אבקש מאיש הס"ס שישסע בך את הכלב!" נשארתי כמו גוש קרח. זו היתה טבילת האש שלי באושוויץ. הלכתי להתלבש וזהו. אימי וחברותי הרגיעו אותי.
על כל המעילים היה מגן דוד צהוב מלפנים ומאחור, ומשולש אדום תפור מקדימה שפירושו אסיר פוליטי.
שוב הסתדרנו בחמישיות. לפני היתה אשה מבוגרת מאד שהתקשתה ללכת, אמרתי לאימי שתתחלף עם האשה הזאת ואני תמכתי בה.
המשכנו לצעוד, משני צידנו גדר תיל, התקרבנו למחנה, הראשונים כבר נכנסו למחנה.
איש ס"ס ספר את השורות. הוא סופר חמש, חמש, חמש ופתאום עשה "CUT", חתך אחרי החמישייה של אימי. כל האנשים האלה הלכו למחנה. אני צעקתי: "זו אמא שלי, זו אמא שלי" אבל אף אחד לא הסתכל עלי.
אח"כ הבנתי שהם ספרו 500. לבלוק כזה נכנסים 500 אנשים, אז איש הס"ס פשוט ספר חמש מאות.
כך נכנסתי למחנה שנקרא B II B [7]. אח"כ נודע לנו שזה <u>מחנה משפחות</u> מיוצאי טרזין, שנבנה ע"י טרנספורט ספטמבר 1943. זהו אותו טרנספורט שהייתי צריכה לצאת איתו, אך יום אחד קודם ליציאה קיבלתי הודעת ביטול.

למחרת הגיענו לאושוויץ היינו צריכים לכתוב גלויות, בעיקר היו מעונינים שנכתוב לגטו טרזין. נאמר לנו שאפשר לבקש חבילות מקרובים החיים מחוץ לגטו טרזין.

נכנסנו לצריף עם שורות דרגשים תלת־קומתיים, דרגש אחד ארוך לחמישה אנשים. שמיכות - אולי לכל אחד שמיכה דקה אחת, אני לא זוכרת. באמצע הבלוק ולארכו היתה בנויה ארובה בגובה 60 ס"מ בערך, שאח"כ בקצה הבלוק עלתה למעלה.
הארובה לא שימשה לחימום או משהו כזה, השתמשו בה בעיקר לישיבה או כמקום לענישה.

---

[7] B זה בירקנאו , II זה המחנה השני מתוך שלושה, מחנה II היה מחולק לחמישה מחנות קטנים שסומנו A־E

תרשים מחנה אושוויץ II (בירקנאו)

ההיררכיה בבלוק

אחראי על כל מחנה B II B, היה גרמני בשם וילי. הוא היה למעשה אסיר פלילי (אשמתו, בעת שירת כרב־חובל, שתה לשוכרה ומספר אנשים מהאנייה שלו טבעו). בסה"כ וילי היה אדם טוב לב, אבל מסוכן כשהיה בגילופין.
אחריו היו קאפו (מתוך האסירים), מתוכנו נבחרה זקנת הבלוק שבחרה סגנית ועוד אחראיות על קטע מסוים בבלוק.
כל האחראים האלה גרו בשני חדרים קטנים שהיו צמודים לבלוק.

האנשים מהטרנספורט של ספטמבר 1943, (הטרנספורט הראשון, שגם החבר שלי שכל כך התגעגעתי אליו, השתייך) שהו כבר שלושה וחצי חודשים, הם היו מיואשים ונראו אדישים גמורים. כל הזמן סימנו עם היד כלפי מעלה, כאילו רצו לאמר: "בסוף גם אתם תגיעו לארובה". לאט לאט נודע לנו שבבירקנאו ממיתים את האנשים בגז, ואח"כ שורפים את הגופות. חברי איבד כל עניין בחיים וכלל לא התעניין בי, נראה אדיש לגמרי עם מבט של רעב בעיניים.

במחנה היה בלוק עם ברזים לרחצה. בקצה המחנה היו המחראות, חורים חורים ברצפה. את הצרכים עשינו בעמידה, ללא שום מחיצה. המים בברזים רוב הזמן היו קפואים.
בצד אחד היו מגורי הגברים, ובצד השני של הנשים.

פרדי הירש שהגיע בספטמבר 1943, הצליח להשיג מהגרמנים שבמשך היום יהיו הילדים מרוכזים בבלוק (מספר 31), האחרון בשורה כדי להפעיל אותם. מאוחר יותר כשהגיע טרנספורט נוסף, התווסף עוד בלוק ילדים (מספר 29).
פרדי הירש, שהכיר אותי מטרזין, לקח אותי כמטפלת לילדים. קיבלתי קבוצה של ילדי גן והעסקתי אותם.

את אימי ראיתי, אבל לא היה לנו הרבה קשר כי לא גרתי איתה (בגלל הספירה של 500 איש לבלוק). היא היתה חזקה ברוחה עד הסוף. רוב הנשים לא עבדו. מעט מאד עבדו בעבודות כפייה, יזומות או בבית חרושת לייצור חגורות לרובים.
מ־ 5,000 איש של טרנספורט ספטמבר, 1,000 כבר לא היו בחיים. מחלת הטיפוס (מכיני־ הבגדים) המיתה מאות אנשים. מתו גם מרעב, תת תזונה, שלשולים ותשישות.
את הגברים לקחו לעבודות פרך, לא זוכרת בדיוק מה. כשאנשים יצאו לעבודה בבוקר, היתה נגינה של תזמורת אושוויץ. המנגנות כולם בנות יפות שהולבשו בשמלות בצבע כחול וצווארון לבן. גם בשעת סלקציה כשלקחו אנשים לגז אילצו את הבנות לנגן.

בצד אחד של המחנה היה מחנה שכן B II A, שנקרא *קרנטנה* = מחנה מעבר. לשם העבירו מכל בירקנאו את האנשים שכבר לא היו מסוגלים לעבוד ־ "מוזלמאנים" ו... לקחו אותם לגז. היינו רואים כשמשאית באה לקחת אותם, הם היו כבר מותשים ואדישים לגמרי ולא התנגדו.

אוכל

בבוקר	־ קפה. קראו לזה קפה, אבל זה היה מים בצבע חום. מה שחשוב הוא שהיה חם. ב"קפה" הייתי משתמשת לרחוץ פנים ושיניים.
בצהריים	־ מרק עשוי מסלק בהמות, תפו"א רקובים, סחוס או שומני בשר, וגריסים.
בערב	־ "קפה" ולחם (בערך 3 פרוסות). תמיד נלחמנו לשמור את פרוסת הלחם האחת לבוקר. היו פעמים שגנבו לי את הפרוסה ששמרתי. הייתי נלחמת עם עצמי לשמור את הלחם שיהיה לי לבוקר.
לכל השבוע	־ קיבלנו לפעמים גם פרוסת נקניק, חתיכת מרגרינה קטנה, וקצת ריבה. לילדים נתנו גם פודינג ורוד ־ אבל למטפלות אסור היה לקחת מהילדים. פרדי מאד שמר שהילדים לא יתנו אוכל למטפלות.

היינו צריכות לנקות את הילדים ולהרוג את הכינים. פעם פרדי מצא לכלוך בתוך אוזן של ילד מהקבוצה שלי, ועשה לי סקנדל. פחדנו ממנו, כי היה מבצע בדיקות פתע.

מזל טוב לפרדי

בלילה הילדים ישנו עם האימהות שלהם.
במשך הזמן הילדים התחילו לשאול שאלות: "למה באנו לכאן? איזה מקום נורא זה?"

כדי לשמח את הילדים שמאד אהבו את פרדי, מצאה אחת המטפלות שיר צ'כי עממי ועליו הלבשנו מילים.

התרגום המילולי:	התרגום שלי:
אנחנו נגנים קטנים	נגנים קטנים אנחנו
שיודעים לנגן יפה	יודעים לשיר מנגינות יפות
באנו מטרזין	מטרזין לפה נסענו
כדי לאחל לפרדי מזל טוב	לאחל לפרדי מזל טוב
טרזין כבר לא היה גן עדן	מאז שפרדי עזב אותנו
ואף אחד לא התעניין בנו	לאיש לא היה אכפת מאתנו
בגלל זה ארזנו את הדברים שלנו	לטרזין שלום אמרנו
ובאנו בעקבות פרדי.	וברכבת לפרדי מיהרנו.

מחנה ההשמדה אושוויץ

בנוי ממחנות מחנות. בין המחנות היתה גדר תיל מחושמלת, באמצע היה שביל. בכל אחה"צ היה מיפקד. (בין בלוק לבלוק היתה רחבה שם עמדנו.) המיפקד התנהל בשורות של חמישה איש בשורה.
אנשי ס"ס היו באים לספור. זקן הבלוק היה צריך להודיע כמה אנשים מתו, וכמה אנשים יש בבלוק. לפעמים היינו עומדים שעתיים, ולפעמים 24 שעות עד שכל המחנה (כל מחנה אושוויץ!) היה ספור. היינו צריכים לחכות עד שיהיה מספר תואם, כי גם אם במחנה אחר היה חסר מישהו, או המספר לא היה מדויק - אז היינו עומדים.
עמדנו בגשם, בשלג בחום - בכל מזג אוויר.
היתרון של בית הילדים היה, שהילדים והמטפלות יכלו לעמוד בתוך הבלוק.

במחנה אושוויץ, מי שהיו בעלי מלאכה כמו שרברבים, יכלו להסתובב חופשי. בזכות האנשים האלה, הצליחו חלק מהאסירים לעשות החלפות ולהשיג לעצמם חפצים כמו: מספריים, חוט ומחט, נעל טובה יותר ,עוד בגד, וכו'.

הטרנספורט מספטמבר 1943 (הגיעו 5,000 איש), המשך ...

במרס 1944, כשהטרנספורט מספטמבר היה באושוויץ כבר חצי שנה, הגיע אייכמן למחנה המשפחות. (הגרמנים רצו להציג בפני הצלב האדום, את מחנה המשפחות).
הודיעו לאסירים מטרנספורט ספטמבר 1943, שמעבירים אותם למחנה עבודה HEIDEBRECK בגרמניה, הביאו גלויות ואמרו להם לכתוב תאריך של 23 למרס 1944, האסירים טענו: "אבל היום רק ה־ 6 למרס!" הגרמנים סיפרו להם כל מיני ספורים, כמו שזה ייקח הרבה זמן עד שיגיעו הגלויות.
אנחנו מטרנספורט דצמבר 1943, התחלנו לקנא בהם ־ הם יוצאים ואנחנו נשארים.
(פרדי היה בטרנספורט ספטמבר שאמור היה לצאת למחנה עבודה וקבע את יורשו במעון הילדים.)
למחרת חילקו להם מנה גדולה של לחם, בגדים נקיים ואמרו להם לעשות את כל ההכנות ליציאה.
בבוקר ה־ 8 למרס 1944 באו לקחת אותם. הם הלכו ברגל לקרנטנה B II A (בשלב זה נשארו בחיים 3,800 איש). סיפרו להם שמשם יקחו אותם לתחנת הרכבת במשאיות. במחנה נשארו מהטרנספורט הזה רק החולים. כעבור כמה שעות חזרו משם (מהקרנטנה) בערך 40 איש ־ כולם רופאים ואחיות וגם כמה זוגות תאומים[8]. הרופאים והאחיות יצאו משם בזכות ד"ר מנגלה שהרגיש קולגה למקצוע.
אחה"צ התפשטה שמועה בבית הילדים שפרדי לא מרגיש טוב. השמועות והידיעות היו עוברות ע"י צעקות מבלוק לבלוק. הבלוקים היו די קרובים.
בערך בשעה שש בערב הכריזו על עוצר ־ אסור לצאת מהבלוקים. בד"כ בשעה כזאת היינו כבר בבלוק, לא בבית הילדים. כולם היו צריכים להישאר בבלוקים, מיפקד לא היה.
היה לנו מאד מוזר כל הספור הזה.
בלילה שמענו צעקות נוראיות מכיוון הקרנטנה, ורעש של משאיות.
(בד"כ מהקרנטנה יצאו לגז, מאוחר יותר ־ יצאו משם לעבודה).
בבוקר ראינו להבות מהארובות ומהכבשנים. הבנו שלקחו אותם לגז. ידענו זאת גם מבעלי המלאכה שהסתובבו במחנה.
מה קרה עם פרדי? יש כמה דעות:
אחת ־ שהיתה לו אמפולה של לומינל (חומר מרדים).
פרדי כנראה הריח שמשהו רע עומד להתבשל, ולא היה מסוגל לראות את מות הילדים שכה אהב.
דעה אחרת ־ שהגרמנים גרמו לו שיתאבד כדי שלא יארגן מרד. הוא היחיד שהיה יכול לעשות מרד כלשהו, אך הוא מת לפני כולם ואולי הצליח לצעוק משהו לכיוון הבלוקים לפני שמת. יתכן שזה היה מקור השמועה שפרדי לא מרגיש טוב.

אנשי הזונדרקומנדו (האנשים שאחראים להוצאת הגופות מתאי הגזים) סיפרו שהאנשים שהלכו לתאי הגזים שרו את "התקוה" ואת ההמנון הצ'כי.
למה המיתו את האנשים האלה?! מפני שכבר לא היה צורך בהם. הם נראו חלשים ולא היה כדאי להראות אותם למשלחת הצלב האדום.
האירוע הזה עשה עלינו רושם נוראי. פתאום היה הרבה מאד מקום במחנה. המורל היה ירוד.

עכשיו הצלחתי לגור עם אימי.

בעלי המלאכה שהסתובבו "חופשי" שוב הביאו ידיעה מהמשרד הפוליטי ־ (שם עבדו יהודיות שהצליחו לראות מסמכים). הידיעה היתה שעל הכרטיסיות של הטרנספורט שלי מדצמבר 1943 מסומנות האותיות .S.B בגרמנית, כשהכוונה לטיפול מיוחד בגז אחרי חצי שנה.
ידענו שמחכה לנו אותו גורל וסוף כמו לאנשים מטרנספורט ספטמבר (נשארו לנו שלושה חודשים).
התחלנו לפתח מחשבות על מרד במקרה שירצו לקחת אותנו. מדריכים בבית הילדים התחילו לארגן זאת. היתה תוכנית להבריח נפט לתוך המחנה, וברגע שירצו לקחת אותנו, להדליק את הדרגשים בבלוקים ולהתחיל לברוח, מי שיצליח לברוח שיהיה לו טוב.
מצב הרוח היה בהתאם, אבל גם לזאת מתרגלים ואח"כ אפילו המצאנו בדיחות.

לא דאגנו ולא חשבנו מה יהיה בעוד שלושה חודשים, אלא האם נקבל לחם בערב ועל המרק ועל היום שאחרי.

---

[8] תאומי מנגלה, לצורך ניסויים רפואיים.

אני חולה מאד

יום אחד קיבלתי חום גבוה עם כאבי ראש איומים. אתנו היה נוירולוג ידוע מפראג, אימי בקשה ממנו שיבדוק אותי. התחלתי לראות כפול. הנוירולוג זיהה דלקת מוח זיהומית.
למחנה שלנו הגיע לעתים קרובות ד״ר קליין, רופא ס״ס גרמני. הוא היה סדיסט אמיתי, אבל מאד אהב ילדים וכאשר היה מגיע לבית הילדים, היה מלטף אותם.
ד״ר קליין היה אחראי על בלוק החולים. היה זה בלוק רגיל, אך במקום דרגשים בשלוש קומות, היו רק שתי קומות ומזרנים של ממש.
ד״ר קליין בדק אותי ואמר לי לשכב על הארובה, שכבתי על הבטן כדי שהוא יוכל להוציא לי נוזל מעמוד השדרה. הוא ידע שפעולה כזאת מאד כואבת ואמר לי שאם אהיה שקטה (כלומר - לא אצרח), הוא יביא לי תרופה. כשהוא ביצע את הפעולה נורא כאב לי, אבל החזקתי את עצמי ולא צעקתי (על הרדמה בכלל לא היה מה לדבר). ד״ר קליין הביא לי את התרופה (סולפה), כמו שאמר. שכבתי שם עשרה ימים והבראתי למרות הכל. חולות אחרות שצעקו, לא קיבלו תרופה ומתו.

מגדה (בת 19) בצעירותה, דצמבר 1940

הבריחה של לדרר

באחד הבלוקים של הגברים, זקן הבלוק היה איש בשם לדרר (בערך בן 45) גבר שהיה הרבה שנים קצין בצבא הצ׳כי.
אחד מאנשי הס״ס (ממוצא רומני) נכה שנפצע במלחמה, הובא לשמור על היהודים. הוא התאהב באחת הבנות שלנו, וידע על כך שאנחנו מיועדות למשרפות. בכל מאודו רצה להציל את אהובתו. אותו נכה היה מיודד עם לדרר.
יום אחד כשהיה מיפקד, התחילה סירנה בכל אושוויץ ־ זה היה סימן שמישהו חסר. נודע שלדרר הצליח לברוח עם איש הס״ס הרומני, במדים של ס״ס. לדרר הצליח להגיע לצ׳כיה וגם לטרזין, כדי לספר לאנשים את האמת על הטרנספורטים. הוא סיפר לרב בק, אחד מאנשי היודנרט. הרב העדיף לא לפרסם בגטו את הידיעות שמסר לדרר. עד היום הדעות חלוקות בקשר למעשהו של כבוד הרב. בינתיים בפרג אירגנו מקום מיסתור עבור לדרר, איש הס״ס וחברתו, לכשיצליח איש הס״ס להוציאה מבירקנאו.
איש הס״ס שברח יחד עם לדרר תכנן לחזור לאושוויץ ולהציל את הבחורה היהודיה, אבל היתה לו גם חברה פולניה בעיר אושוויץ, והיא הלשינה עליו לגסטאפו. הוא הוצא להורג בירייה, לאחר שנתפס ע״י אנשי הגסטפו בהגיעו לתחנת הרכבת בעיר אושוויץ.

עוד חודש עבר ובינתיים הגיע טרנספורט חדש מטרזין (מאי 1944), בטרנספורט זה הגיעה גם אמא של בעלי **מאיר קצנשטיין**[9]. זה היה טרנספורט של 10,000 איש. שוב המחנה התמלא והרעב הציק עוד ועוד. מחלות היו מנת חלקם של רבים.

בצד שני של המחנה היה מחנה של גברים B II C ־ לרוב פולנים, אסירים פוליטים. הם היו כבר ותיקים באושוויץ ונהגו לזרוק לפעמים לחם לבחורות יהודיות. לבושם היה פסים (בבירקנאו לא לבשנו בגדי פסים, בדרך כלל), והם יכלו להסתובב בין המחנות באופן חופשי.
נודע לי על זריקת הלחם ע״י אותם אסירים, ורציתי להביא קצת לחם לאמא שלי שהיתה מאד רעבה.
יום אחד הלכתי לגדר, היה מאד מסוכן להסתובב שם כי היתה שמירה. פולני אחד נכנס לבלוק שלו, הביא משהו, אני הסתכלתי לצד השני, והוא זרק לי חבילה קטנה של לחם. באותו רגע הרגשתי שמישהו תופס אותי בעורף. איש ס״ס תפס אותי ושאל אותי באיזה בלוק אני ?
לקח אותי לשם וציווה על זקנת הבלוק להשכיב אותי על הארובה ולתת לי 25 מלקות עם מקל ולגלח לי את הראש[10]. בנוסף לכך אסרו עלי לעבוד בבית הילדים, שלחו אותי לעבוד בבית חרושת לייצור רצועות לרובים. אחרי שבועיים חזרתי לבית הילדים.

לאט לאט הגיעה לקיצה חצי השנה הזאת שידענו עליה (היא היתה אמורה להיגמר ב־ 15 ליוני 1944). הנפט כבר היה במחנה, אבל ב־ 15 ליוני לא קרה כלום.
בתקופה הזאת הגרמנים היו זקוקים מאד לכוח עבודה. בנות הברית כבר פלשו לבלגיה ולצרפת והחזית המזרחית התמוטטה. אצל הגרמנים כל מי שהיה מסוגל להחזיק רובה נשלח לחזית, והם היו זקוקים נואשות לכוח אדם.
לא ידענו דבר, רק מאוחר יותר כשנשלחנו להמבורג בגרמניה, נודע לנו על מצב המלחמה. כך עברו עוד שבועיים ולא קרה דבר. מצב הרוח התרומם.

---

[9] מאיר קצנשטיין, בעלי היקר, יליד גרמניה 1915. עלה לישראל 1936. הוריו נשארו בגרמניה נשלחו לטרזין. אביו מת בגטו, אימו הושמדה בגז באושוויץ. אחותו פלורה ובעלה ברחו לאמריקה.
[10] להבדיל מאסירות אחרות, במחנה המשפחות לא גילחו לנשים את הראש.

היציאה מאושוויץ

בתחילת יולי 1944 בא ד״ר מנגלה למחנה והכריז על סלקציה. גברים ונשים מגיל 40־15 היו צריכים להתייצב לפניו. אמא שלי כבר לא הלכה לסלקציה, כי היתה בגיל 55. היינו צריכים להתפשט ולעמוד ערומים לפניו, כדי שיבדוק את מצב בריאותנו. הוא היה עושה סימן לימין או לשמאל, כלומר: מי הולך לעבודה ומי לא.

ד״ר מנגלה הוציא 2,000 אנשים בריאים, אני בתוכם, 1,000 גברים ו־ 1,000 נשים, ונתן פקודה שיעברו לבלוקים מיוחדים.

נשים שהיו אימהות לילדים יכלו לגשת לסלקציה, בתנאי שיעזבו את הילדים. הייתי עדה למחזות שהלב נקרע, כשגברים מבלוק הגברים באו והתחננו בפני הנשים שיבואו לסלקציה. רק ארבע נשים כאלה באו. היו שם בערך 2,000 אימהות. אימהות לא רצו לעזוב את ילדיהן.

שאלתי את אמא שלי אם היא רוצה שאני אשאר איתה, והיא ענתה לי:

״לא, את חייבת לצאת מפה, ולספר לאחים ולאחיות שלך מה עבר עלינו״.

שתינו ידענו מה מצפה לאימי, אך לא דיברנו על זה.

שוב הסתובבו בעלי המלאכה והודיעו למדריכים שהפעם באמת לוקחים אותנו לעבודה ולא לגז (נודע מהמחלקה הפוליטית). החליטו לא לנסות את המרד עם הנפט.

מהמחנה ניתן היה לראות את הרכבת.

למחרת ראינו את הגברים הולכים עד לרכבת ועולים עליה. ממש השתוללנו משמחה, וידענו שגם אנחנו הנשים, נעלה לרכבת ונצא מכאן. היינו בתקוה שהידיעה נכונה.

למחרת נתנו פקודה לנשים לזוז, אבל אותנו לקחו קודם למחנה הנשים B I בבירקנאו. שם ראינו שכמה שחשבנו שלנו היה רע, עדיין זה היה טוב לעומת מחנה הנשים בבירקנאו. כל הנשים שם היו מגולחות, וקיבלו הרבה מכות. התנאים היו נוראים. היו שם הרבה פולניות שהיו נורא גסות. מהן שמעתי לראשונה את המלה חולירע.

שהינו שם יומיים, קיבלנו בגדים חדשים ־ שמלה ארוכה מבד פשתן, אוברול עבודה אחד וכפכפי עץ פתוחים עם בד מלמעלה.

כעבור יומיים הלכנו לתחנת הרכבת, שם עמדה רכבת רגילה.

אשה צעירה שילדה בסתר תינוקת (התינוקת היתה בת חודשיים), הלכה גם היא לסלקציה. וכאשר יצאנו למחנה הנשים היא הצליחה לארגן איזה שק והכניסה לתוכו את התינוקת. היא כנראה נתנה לה חומר מרדים או משהו דומה. את מחנה הנשים עברה בשלום. עד הרכבת התינוקת היתה שקטה. כאשר התחלנו להיכנס לרכבת, התינוקת התחילה לבכות. כשעלינו במדרגות לרכבת אני כבר הייתי בפנים, האשה עם התינוקת היתה אחרי. כששמע שומר ס״ס את בכי התינוקת, התקרב לאשה, פתח את החבילה שלה (לכל אחד היתה חבילה) וגילה את התינוקת. הוא הוציא אותה וזרק אותה למרחק על הרציף. התינוקת מתה במקום. האמא רצתה לרוץ לקחת אותה, אבל הנשים שעמדו מאחוריה דחפו אותה למעלה לרכבת. הרכבת זזה וכך עזבנו את אושוויץ לכיוון בלתי ידוע.

בסך הכל היינו 1,000 נשים[11].

הנסיעה מאושוויץ ארכה יום שלם, אולי, והמורל שלנו היה גבוה. בדרך ראינו ערים הרוסות מהפצצות.

(במשך הנסיעה חילקו אותנו לשתי קבוצות ־ וחמישה קרונות נסעו לכיוון אחר. נשארנו 500 נשים.)

לפי הכתובות על התחנות כבר הבנו שאנחנו בתוך גרמניה.

דבר ראשון שעשינו זה לאלתר חזיות. גזרנו חתיכת בד מהחלק התחתון של השמלה (היו בנות שבמשך הזמן באושוויץ ארגנו לעצמם מספריים או חוט תפירה ומחט). קשרנו לעצמנו על החזה, חזיות הרי לא היו. למזלנו השמלות היו ארוכות והיה מספיק בד. בינתיים צמח שער ראשי, ואפילו גדלו לי תלתלים יפים.

---

[11] מחנה המשפחות בבירקנאו אותו עזבתי בתחילת יולי 1944, חוסל כולו בגז כמה ימים אחרי שיצאנו לדרך לכיוון גרמניה. כולם חוסלו, מבוגרים, חולים, אימהות צעירות עם ילדיהן.
בין הקורבנות היתה אימי ז״ל, מיצי לב, בת 55. אימו של בעלי מאיר, לינה קצנשטיין, בת 56, שהגיעה לבירקנאו במאי 1944. כל זה נודע לי אחרי המלחמה מאסירים שנשארו באושוויץ עד השחרור בינואר 1945, ע״י הצבא האדום, וחזרו לצ׳כיה.

המבורג

בסוף הגענו להמבורג. מצאנו עיר רפאים. 75% מהבתים היו הרוסים.
אנשי הס״ס מסרו אותנו לוורמאכט (הצבא הגרמני), היו אלה חיילים מבוגרים שכבר לא התאימו לחזית. הם הובילו אותנו ברגל לאורך חצי עיר, עד שהגענו לנמל. בדרך ראינו המון הרס מההפצצות. למעשה מאד שמחנו על ההפצצות.
הביאו אותנו לבניין גדול מאד, באזור של מחסנים. הבניין עמד על עמודים מעל נהר האלבה (הנשפך לים). נכנסנו לבניין (השומרים שלנו היו בגילאי 55-45 והתייחסו אלינו יפה). המבנה היה אולם גדול מאד, ובתוכו - מיטות עם סדינים. לכל אחת מיטה, כבר לא דרגשי עץ. חדרי רחצה גדולים, בתי שימוש עם מים, ממש ״מלון חמישה כוכבים״.
דבר ראשון, שכבנו (נזרקנו) על המיטות, אבל ה״חגיגה״ לא נמשכה זמן רב. רק נשכבנו ופתאום התחילו הסירנות לילל - התקפת אוויר, רפלקטורים בכל מיני צבעים (של תותחי נ״מ).
אחד השומרים נכנס ואמר לנו את המילים האלה: ״בנות, כשתשמעו את הסירנות, דבר ראשון, אתן צריכות לרוקן את שלפוחית השתן״ (בגלל ההדף). כולם רצו לשירותים. אח״כ באו השומרים והורידו אותנו למרתף הבניין. מהמרתף אפשר היה לברוח רק לתוך הנהר.
שם בילינו את הלילה. אני לא זוכרת אם היתה רצפה או רק אדמה, אבל אני זוכרת שחלמנו על המיטות עם הסדינים.
כך היה בכל לילה, בקושי הספקנו לישון. פחדנו. היה סדר בהפצצות, המטוסים של האנגלים בלילה, והמטוסים של ארה״ב הפציצו ביום.
בבוקר קיבלנו שתייה, לא זוכרת מה, ולקחו אותנו לעבודה. הלכנו ברגל לנמל אחר (כבר ראינו את הים), העלו אותנו למעבורת עם רצפת עץ. מיד נשכבנו על הרצפה ונרדמנו כי היינו ממש עייפות.
השייט לקח כשעה וחצי.
יתכן שחילקו אותנו לכמה קבוצות, ולא כל הבנות עלו על המעבורת, קצת קשה לי לזכור. עבדנו בכל מיני עבודות: היינו צריכות להיכנס לאיזה מן בריכה עם חומר שחור כמו זפת, ולא זכור לי יותר. שם עבדנו כמה ימים.
אח״כ עבדנו בעבודה קשה: להעמיס אבנים גדולות על קרונות ולדחוף את הקרונות.
חודשיים עבדנו בנמל.
אח״כ אמרו לנו לחפש ולאסוף חלקי פצצות, זו היתה עבודה מסוכנת.

עוד כשנסענו ברכבת, התידדתי עם שתי בנות שלא הכרתי קודם: וולדה וורה. כל הזמן היינו מחזקות אחת את השניה, גרנו ועבדנו יחד. כשהיינו חוזרות מהעבודה, הצלחנו קצת להתרחץ, לשכב על המיטות שעה, ושוב למרתף. כך היה כל לילה במשך חודשיים.
האוכל היה הרבה יותר טוב. בעבודה קיבלנו מרק מזין וטעים, ובֶעֶרב - לחם, חתיכת מרגרינה, קצת ריבה וקפה.
הגענו לשם בקיץ (בחודש יולי) ובמשך חודשיים, בנמל, לא סבלנו מקור, למרות שבהמבורג יש כל הזמן גשם.
כשהגענו להמבורג, בחרו הגרמנים בחורה מאתנו שתהיה אחראית עלינו. הבחורה היתה נשארת בבניין ולא הולכת לעבודה. לפעמים היו בחורות חולות והיא גם שמרה עליהן. בבניין סמוך היו שבויים איטלקים והמרתף היה משותף. אותה בחורה התידדה מאד עם איטלקי אחד וגם נכנסה ממנו להריון. כאשר ראו בחודש השישי את הריונה - שלחו אותה למחנה ברגן־בלזן ושם היא נפטרה.

כל המבורג היתה מלאה באסירים ושבויי מלחמה. כולם מגויסים למאמץ המלחמתי בעבודות כפייה - צרפתים, איטלקים, רוסים, אוקראינים, פולנים, צ׳כים, ועוד.
הצרפתים היו מקבלים חבילות מהבית, ולפעמים זרקו לנו משהו - אפילו שוקולד.
אחרי יומיים, הוחלפו השומרים שלנו בנשות ס״ס. הן היו ממש מגעילות, סדיסטיות. התנהגו אלינו נורא - היו מרביצות, מקללות וחלקן גם היו לסביות. כשרצינו להרגיז אותן היינו מדברות צ׳כית.
במשך היום, כשהיו הפצצות, לפעמים היינו נכנסות לבונקרים מעל האדמה. הגרמנים היו נכנסים ראשונים, ואם נשאר מקום, גם אנחנו נכנסנו, אבל בדרך־כלל עבדנו במקומות שלא היו בונקרים.
דווקא נשות הס״ס לחצו שנכנס לבונקרים כי הן פחדו להישאר איתנו בחוץ.

בסוף ספטמבר 1944, עברנו למחנה כפייה אחר בשם NEU-GRABEN, שם בנו שכונה חדשה לגרמנים שאיבדו את בתיהם בהפצצות. היינו צריכות לבנות הכל, כולל תשתית למים וכו׳. במחנה

היו כמה צריפים למגורים. המיטות היו בשתי קומות. בכל חדר גרו 12 בנות. בית השימוש וחדר הרחצה היו בחוץ.
בלילה, אסור היה לצאת לשירותים. אם אחת הבנות הצטרכה שירותים, היינו הולכות להשתין מחוץ לבלוק. ואם היינו נתפסות ־ היינו מקבלות מכות.
החורף התקרב, מזג האוויר נהיה קר, גרביים לא היו לנו, הבד בכפכפי העץ כבר נקרע. יותר מאוחר כבר התחיל לרדת שלג וממש סבלנו מקור.
לפעמים הצרפתים היו מצילים אותנו כשזרקו אלינו זוג גרביים או משהו דומה.
אני עבדתי בכריית תעלות לצינורות מים, נאלצתי לחפור תעלות עמוקות. בידיים, בכלי עבודה.
עסקתי גם ביישור השטח, נהייתי ממש מומחית ליישור שטחים.
תמיד עבדנו יחד ־ שלושת החברות. היינו רעבות כל הזמן, ובזמן העבודה היינו מדברות רק על מה נאכל כשנשתחרר, מין קורס בישול דמיוני.

אחרי שעזבנו את הנמל, באו לשם שבויים איטלקים, ויומיים אחרי שהם הגיעו ־ נפלה פצצה על הבניין וכולם נהרגו. איזה מזל היה לנו.

במחנה הנוכחי ישנו יותר טוב כי הוא היה מרוחק מן העיר, לא רצנו לבונקרים וכד׳.
היינו עובדות בקרבת שכונה של פועלים. האנשים שגרו בשכונה ראו אותנו הולכות יום יום, וגם ראו כיצד אנחנו מחפשות אוכל בפחי האשפה: קליפות של פירות וירקות או תפו״א, אוספות כדי לבשל אח״כ על מדורה. פעם אחת שמענו שמישהו קורא לנו: ״פששש....״, התקרבנו וראינו על אדן החלון חבילה עטופה בנייר לבן. בפנים היו לביבות תפוחי אדמה טריות, היתה שמחה וששון. מהשמירה לא פחדנו, מקסימום קיבלנו קצת מכות. כבר הרחנו את סוף המלחמה. למחרת התקרבנו שוב לבית הזה בתקוה למצוא משהו. הגברת פתחה את הדלת ושלחה אלינו כלב לגרש אותנו. כנראה שהשכנים שמו לב למה שהיא עשתה ביום הקודם ואיימו עליה.

לאנשים משכונת[12] הפועלים במקום מגורינו, שראו אותנו נשרכות לעבודה כל יום, סיפרו שאנחנו זונות. מזג האוויר היה כבר קר מאד, הבד של הנעלים נסחב מאחור, והרגל לא היתה מוגנת. הרבה זמן אח״כ עוד היו לי פצעי קור.

בימי ראשון לא עבדנו. יום ראשון אחד (אוקטובר 1944), לקחו אותנו לטיול ארוך. הגענו לעיר, לבונקר ענק המיועד להכיל אלפי אנשים. התברר שבנו בונקר חדש ורצו לנסות אותו. הביאו את כל האסירים מהמבורג, כדי לבדוק כמה שעות אפשר לשהות בפנים מבלי לפתוח חלונות. שהינו שם הרבה מאד שעות עד שהראשונים התחילו להתעלף, אבל רק כשהרבה אנשים התעלפו, נתנו לנו לצאת.

במחנה הזה היינו כל החורף, כ־ 5½ חודשים. כל הזמן היו הפצצות, עד שבמרס 1944 עברנו למחנה אחר בשם: TIEFSTAAK. לא זוכרת איפה היינו גרים, אני רק זוכרת את הסירים הענקים שמהם קיבלנו מרק כשחזרנו למחנה מיום עבודה. היינו מעט זמן במחנה ההוא, אולי שישה שבועות. שוב עבדנו בכל מיני עבודות שלא זכורות לי.

בעיר שלנו מיסטק בציכיה, היתה לי חברה בשם אריקה. היא נשלחה עם משפחתה לגטו לודג׳. גטו לודג׳ חוסל בתקופה שאנחנו עזבנו את אושוויץ, את הנותרים העבירו לאושוויץ, את אריקה ואימה צרפו לרכבת להמבורג. הן הגיעו איתנו ל־ TIEFSTAAK. אריקה קיבלה במחנה אנגינה, ורופאה משלנו שעבדה במחנה נתנה לה 3 ימי מחלה ־ לא לצאת לעבודה. ביום הרביעי התחננה אמא של אריקה שהיא תישאר עוד יום אחד לפחות.
במחנה נשארו הטבחיות, עובדות הנקיון, והחולות.
ביום הזה כשהיינו בעבודה, שמענו הפצצה מאד כבדה.

---

[12] קרל־היינץ שולץ, מורה גרמני ועובד סוציאלי, היה גר בשכונה הזאת. הוא היה אז בן 10, וכאשר התבגר התחיל לחקור עלינו והגיע לישראל. הוא פרסם מודעה בעיתון, שהוא מחפש את הנשים שעבדו במקום מגוריו. מישהי מאיתנו ראתה את המודעה וכך הכרנו אותו. הוא יצר קשר עם כל מי שנשארה בחיים.
הקים לוח זיכרון ב־ NEU-GRABEN וערך כמה תערוכות. הוא קורא לנו ״הבנות״, אנחנו מתכתבים ופעם בשנתיים לפחות מגיע ארצה עם משפחתו.

כשחזרנו בערב למחנה, ראינו שהמחנה הרוס, כל מי שנשאר במחנה נהרג. גם אריקה, שאימה בקשה שתישאר יום נוסף. וכמו בסיפורים, סירי המרק לא נפגעו. הדבר הראשון שעשינו, למרות שהיו בחורות מתות, היה להתנפל על האוכל.
אח״כ בלילה שמעתי את אמא של אריקה מסתובבת ובוכה, מאשימה עצמה במות הבת שלה. למחרת או יומיים אחרי־כן כבר הועברנו לברגן־בלזן. יותר לא ראיתי אותה, כנראה נפטרה שם.

במחנה ריכוז ברגן־בלזן

בערך ב־ 6 לאפריל 1945, יצאנו מהמבורג. אני זוכרת שנסענו בקרונות פתוחים של בהמות. הדרך למחנה ברגן־בלזן קצרה מאד, אבל נסענו יומיים. הלוך וחזור, קדימה ואחורה. בדרך ראינו הרבה אסירים ברכבות, (בעיקר גברים). ראינו גם הרבה גוויות שנפלו מהרכבת.
כשהצטרכנו להשתין, ליוו אותנו אנשי ס״ס. באחד המקומות שעצרו כדי להשתין, ירדה וולדה (החברה שלי), נתנו לה ללכת, היא עשתה את צרכיה וחזרה (עדיין לא עלתה לרכבת), פתאום הרכבת התחילה לזוז (השמירה כבר לא היתה כל־כך צמודה), וולדה נשארה מאחור.
למעשה היתה לה הזדמנות לברוח אבל אנה תלך במקום זר ומלחמה מסביבה? היא הרימה את ידיה ורצה. בכוחותינו האחרונים הצלחנו וורה ואני, להרים אותה לרכבת.
הגענו לברגן־בלזן[13]. אני לא זוכרת כיצד נראה המחנה. מה שאני כן זוכרת הוא שהביאו אותנו לצריף (היינו בערך 480 נשים).
הצריף היה חלל אחד בגודל של 8 x 4 מטר בערך. היינו מאד עייפות, והתחלנו להתארגן באופן כזה שנוכל לישון. ישבנו, כל אחת ברגליים פסוקות, אחת בתוך השניה. זו היתה הדרך היחידה שיכולנו כולנו לישון. כך עברנו את הלילה.
השמירה נעשתה ע״י אנשי ס״ס. למחרת בבוקר יכולנו להסתובב חופשי. אוכל ושתייה לא היו בנמצא ואף אחד לא אמר לנו מה לעשות.
כל שטח המחנה היה מלא בגוויות. היכן שלא דרכנו ־ היו גוויות. זה היה נורא!
אם כבר נתקלת באדם חי אז הוא היה מלא כינים, כל הבגדים מלאים כינים. (אלה הכינים מהם באה מחלת הטיפוס).
נודע לנו שאוכל אין בכלל. ומים ־ היו שני ברזים שפתחו אותם לשעתיים ביום! באותו זמן היו במחנה 60,000 אסירים ואסירות, וכמובן שהיתה על הברזים האלה מלחמה על חיים ומוות.
ראינו אנשים נגשים לבורות מים ושותים. סביר להניח שאנשים אלה מתו ממים מזוהמים.
השומרים מחוץ למחנה היו הונגרים.
בנות שלנו גילו שמחוץ למחנה יש שדה, בו גידלו סלק בהמות. הפרידה רק גדר תיל (לא מחושמלת) ושומרים הונגרים. לפעמים הצלחנו לצאת דרך חור שעשינו בגדר, ולהביא סלק בהמות. אם היה לנו מזל, והשומרים לא ירו בנו, היינו מצליחים להביא את הסלק למחנה. אבל במחנה חיכתה רעה נוספת: צוענים גנבים שרק חיכו שמישהו יעשה להם את העבודה כי הם עצמם פחדו. אם המזל צלח, היו הצוענים מתנפלים עלינו ולוקחים את הסלק.

יומיים אחרי שהגענו, פתאום ראינו שאנשי ס״ס שמו לעצמם פסים לבנים על השרוול. כנראה עשו חשבון שהם יצטרכו להיכנע. מצב הרוח שלנו עלה יופי. למחרת הם הורידו את הפסים הלבנים והמורל שוב ירד.
רוב הזמן ישבנו בצריף ללא מעש, והאזנו לרעש רחוק של תותחים ומרגמות.
בערך ביום הרביעי או החמישי לבואנו למחנה, בא איש ס״ס לחדר שלנו ובחר כמה בנות, אמר בשביל עבודה מעניינת. לקח גם אותי (אני דווקא שמחתי מפני שנמאס היה לשבת כל היום בחוסר מעש), גם וורה וולדה קמו לעבוד. העבודה היתה כדלהלן: חלקו לנו חבלים והיינו צריכות לקשור לגוויות את הידיים או הרגליים, ולסחוב אותם לערמות. בקיצור לאסוף אותן.
היינו צריכות לזרוק את הגוויות לערמות. זו היתה העבודה שלי לכל היום. למחרת שוב באו השומרים עם פסים לבנים ושמענו תותחים כבדים. הרגשנו שיש בלגאן בין אנשי הס״ס. למעשה מי שהחזיק שם קצת סדר, היו השומרים ההונגרים שהיו מאד אכזרים. כשהזדמן להם, הם ירו על הבנות.

ככה עברו להם שבעה ימים ללא אוכל וכמעט ללא שתייה.
היכן שלא הלכת ־ היו גוויות, אנשים פשוט נפלו בשטח. ראית אדם הולך ופתאום מתמוטט לך מול העיניים.
אנשי הס״ס הוסיפו והורידו את הפסים הלבנים לסירוגין.

---

13 מחנה ברגן־בלזן שימש בתחילת המלחמה כמחנה מעצר. רק לקראת סוף המלחמה הפך למחנה ריכוז גדול, שעל פי המסמכים נהרגו בו 60 אלף יהודים ממחלות ורעב.

ערימת גוויות כחושות של אסירים בברגן־בלזן באחד מקברי האחים, כפי שמצאו החיילים הבריטים כאשר שיחררו את המחנה באפריל 1945.

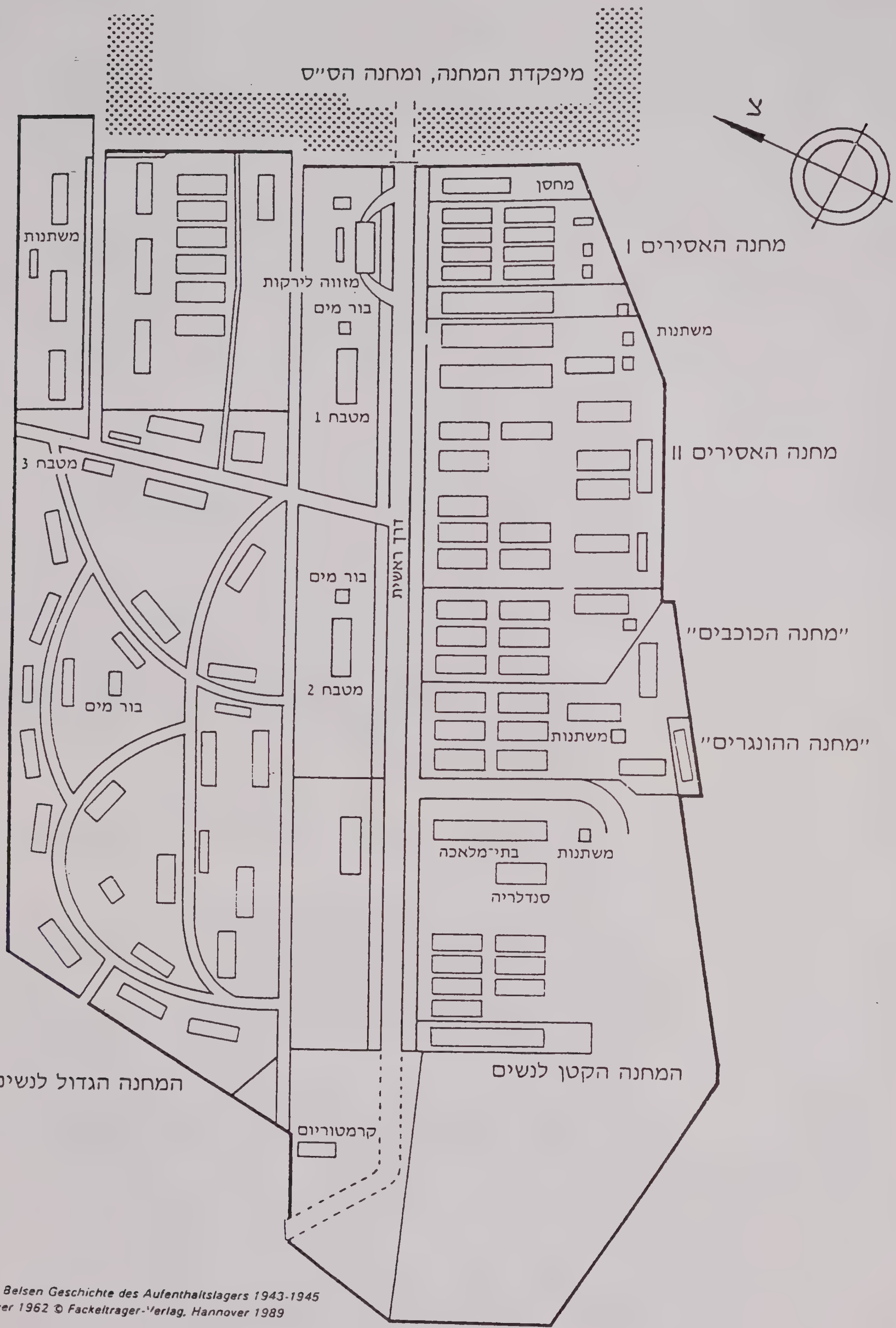
שומרות מהס"ס קוברות את גופות הקורבנות מאסירי המחנה בקבר אחים אחרי שיחרורו; 1945.

יוזף קרמר (יושב), מפקד ברגן בלזן מיום 2 בדצמבר 1944 נלכד בידי הבריטים ששיחררו את המחנה ב־15 באפריל 1945.

ברגן־בלזן אחרי השחרור

תכנית של ברגן־בלזן — מפברואר עד אפריל 1945

Bergen Belsen Geschichte des Aufenthaltslagers 1943-1945
Hannover 1962 © Fackelträger-Verlag, Hannover 1989

תכנית של ברגן־בלזן

השחרור

ב־ 15 לאפריל 1945, התחזקו היריות, השומרים שוב הופיעו עם פסים לבנים ולא הורידו יותר.
בבוקר אותו יום בא איש ס״ס לחדר שלנו ואמר: ״אני צריך שלוש בנות להעביר דברים למפקדה שלנו״. התנדבתי עם עוד שתי בנות. הוא לקח אותנו למחסן כלשהו, שם לקחנו שולחן עם עוד כמה כסאות, והתחלנו ללכת לכיוון המפקדה. אנחנו מתקרבים ורואים דגל לבן מתנוסס מעל בנין המפקדה, ובמגורי הס״ס כולם עם פסים לבנים.
איש הס״ס אמר לנו להעמיד את השולחנות לפני הגדר ואמר לנו ללכת חזרה.
פתאום אנחנו רואות מכיוון המפקדה מגיח ג׳יפ, וממנו קופצים חיילים. ראינו שהם לא חיילים גרמנים ורעד של התרגשות עבר בנו, אני מסתכלת שוב ורואה שהחיילים לבושים מדים אחרים.
אחרי ההפתעה של הג׳יפ הראשון, מופיע עוד ג׳יפ עם חיילים ועוד ג׳יפ ועוד משאית. עוד ראינו את כל אנשי הס״ס ובראשם מפקד המחנה והקצונה הבכירה, יוצאים מהמגורים שלהם ועומדים.
עמדנו מרותקות למחזה שנגלה לעינינו. היינו בטוחות שבאו לשחרר אותנו.
בכוחותי האחרונים הצלחתי לרוץ לצריף של הבנות ושם צעקתי: ״שיחררו אותנו, שיחררו אותנו״.
ואז התמוטטתי!
כל זה היה בערך בשעות הצהריים, ישבתי באפיסת כוחות.
אח״כ אני זוכרת שבא הערב, כנראה שהאסירים פרצו את מחסני הס״ס, הוציאו משם תפו״א ועשו מדורות כדי לאכול אותם אפויים.
החיילים הבריטים רצו להיטיב עם האסירים (דבר שהתברר אח״כ כטעות נוראה), חילקו לכולם קופסאות של בשר קורנטביף וגם חלב מעוקר ממותק. זה היה אסון, מפני שרבים מתו אחרי האכילה הזאת, לאחר כל־כך הרבה זמן של בטן מצומקת.

בסך־הכל הייתי בברגן־בלזן שמונה ימים. כל הימים האלה לא אכלנו. למחרת הרגשתי נורא רע, גם החברות שלי הרגישו רע, רצינו קצת שקט מפני שהיה בלגאן נוראי, עדיין לא הגיע הצלב האדום.
מצאנו מחסן חשוך, היה שם שקט. נשכבנו שם לא חשוב על מה שכבנו, הרגשתי שיש לי חום וצמרמורת. נדמה שישנתי שם מספר ימים. כל כמה זמן התעוררתי מחום וצמרמורת. לבסוף, כשהתעוררתי להכרה מלאה, ראיתי על מה אנחנו שוכבות ־ על קופסאות של משחת נעליים. עוד ראינו, שהיו הרבה אנשים שחשבו כמונו ובאו לחפש שקט במחסן, אבל כולם היו מתים כבר.
אנחנו היינו היחידות שנשמנו חיים, ואז ראינו על הגוף שלנו כתמים אדומים, המון כתמים אדומים, והבנו שתפסנו את טיפוס הבהרות, אותה מחלה שהמיתה אלפי אנשים כאן בברגן־בלזן.
בינתיים כבר הגיע הצלב האדום הבינלאומי למקום. אני לא יודעת איך, אבל מצאנו איזה בניין ששימש בית־חולים. שכבתי שם כמה ימים.

בבית־החולים היתה אשה בשם מיסיס אימפי מארגון הקווקרים (ארגון וולונטרי בינלאומי לעזרה והצלה). היא הכירה אותי בבית החולים ומאד אהבה אותי. היא שלחה אותי למגורים נקיים מאד וביקשה מרופא הצלב האדום השוויצרי שיבדוק אותי, כי הייתי מאד חלשה.
הרופא בא ב־7.00 בערב, בדק אותי וביקש שאספר לו קצת ממה שעבר עלי. דיברתי איתו צרפתית, הוא ישב אצלי ואני סיפרתי וסיפרתי עד 7 בבוקר. הוא פשוט ישב והקשיב.
אחרי כמה ימים הרגשתי יותר טוב.

שמעתי, איני לא זוכרת איך, שמחפשים מגישות לחדר האוכל של הצלב האדום. הצעתי את עצמי, התקבלתי מיד, נתנו לי מגורים בבית שנהפך למקום מגורים שלהם והתחלתי לעבוד כמגישה.
מיסיס אימפי שמרה עלי כל הזמן.
מכל מיני ארגונים באו ושאלו אותנו לאן אנחנו רוצים ללכת? אני תמיד אמרתי ־ לאנגליה כי ידעתי שהאחים שלי שם.
היתה כרטסת של כל האסירים, שם נרשמתי.

בחודשיים שהייתי בברגן־בלזן, הביאו הבריטים, קבוצות של גרמנים מהעיר ברגן־בלזן, כדי לראות את הגוויות, את האוסף הנורא של הגוויות. התגובות היו: ״לא ראיתי, לא שמעתי ...״

הפגישה עם אחי הנס

גרתי עם הרבה בנות מכל מיני ארצות. עוד אני מכבסת בחדרי ופתאום קוראות הבנות:

"מגדה, מגדה מחפשים אותך".

יצאתי החוצה ואני רואה גבר, קצין במדי הצבא הבריטי. הנס אחי בא לחפש אותי [14].

כשהשתחררתי שקלתי 40 ק"ג. להשוואה - באושוויץ עדיין שקלתי 70 ק"ג.
(איך נשקלתי באושוויץ? זה היה לאחר שנתפסתי מנסה לחפש אוכל אצל האסירים הפוליטים, ושלחו אותי לעבודה בבית חרושת למשך שבועיים. שם היה משקל ונשקלתי.)

הנס תיכנן לקחת אותי חזרה לצ'כיה. מיסיס אימפי נתנה לי את המזוודה שלה. הרבה דברים להכניס למזוודה לא היו לי. הפרידה ממנה היתה קשה, זאת היתה אשה אנגליה עם לב חם, עוד שנים רבות אח"כ התכתבתי איתה.
נסענו ברכב צבאי חזרה לצ'כיה. בלילה עשינו הפסקה בכפר גרמני כלשהו, ואחי דרש שיתנו לנו מקום לינה ואוכל. אני קיבלתי את חדר השינה של האיכר. עוד אני זוכרת - בכל מקום שהיה אוכל בקשתי לאכול תפו"א.
הגענו לפראג, שם המשכתי עם הנס לכפר שהיה מחנה צבאי, קסרקטין גדול, הייתי אצלו בחדר שכור, חודשיים בערך. אח"כ נסעתי לאחותי לורה בסלובקיה. שם לא עשיתי דבר מלבד לאכול. אח"כ חזרתי לפראג, אחי הנס חזר לעיר שלנו ושנתיים עשה מאמצים כדי להחזיר לנו את רכוש הורי. כאשר אחי הנס כבר הצליח לדאוג שכל הרכוש יהיה שלנו, הוא נאלץ לעזוב, לברוח מפני המהפכה הקומוניסטית (1948). הוא נחשב כקפיטליסט בעל רכוש, ארז את מה שיכל, וברח לבריטניה עם אשתו האנגליה.

אני בפראג עברתי מדירה לדירה, עבדתי גם בתור פקידה במשרד ממשלתי (ידיעת שפות רבות עזרה לי מאד). הייתי חולה הרבה, אך למזלי לא בשחפת כפי שקרה לניצולים רבים אחרים.

הקהילה היהודית כבר התארגנה לעזור ליוצאי המחנות. יום אחד קראתי באחד מעיתוני הקהילה, שנפתח קורס בג'נבה ל- "מטפלות בילדים קורבנות המלחמה".
בנובמבר 1947 נסעתי לקורס בג'נבה.
הקורס נערך בשפה הצרפתית. היו תלמידים מכל ארצות העולם, ומכל הדתות. להתמחות נשלחתי למוסד שטיפל בילדים גרמנים שאבותיהם היו שבויים ברוסיה (ברית המועצות לשעבר). בתחילה נרתעתי, אך מהר מאד הרגשתי שהקטנים האלה לא אשמים במה שקרה לי. התיחסתי אליהם במסירות ואהבה, גם הם היו קורבנות המלחמה הארורה.
קיבלתי ממנהלת המוסד תעודת הערכה מעולה, וסיימתי הקורס בהצטיינות.

במהלך הקורס חליתי והיה לי קוריוז נעים (העולם קטן). הזמינו רופא. ומי הרופא, מה גדולה היתה הפתעתי והפתעתו, זה אותו רופא צעיר שהאזין לסיפורי במשך 12 שעות במחנה ברגן־בלזן.

אחרי הקורס עבדתי במוסד לילדים יהודים ב־ ADELBODEN בשוויץ. אח"כ במרס 1949 עליתי לארץ ישראל.

---

[14] על אחי הנס וכיצד מצא אותי, יש סיפור ארוך אחר. אגב הנס חי באוסטרליה עם אשתו האן, ובנם היחיד פאול.

סוף דבר

היום 16.11.1994 אני בדיוק בת 73.

גמלאית של קופת־חולים הכללית.
אם לבת ושלושה בנים, וסבתא ל־ 14 נכדים. כולם חיים בישראל.

ילדיי ונכדיי היקרים!
כאשר תקראו זיכרונות אלה, תדעו שהגבורה האמיתית בתקופת השואה לא הייתה רק למרוד בגרמנים נוסף מרד גטו ורשה, אלא בעיקר לשמור על צלם אנוש בתנאים בלתי אנושיים. בקיצור להישאר בן־אדם.